SISEKAITSEAKADEEMIA
POLITSEI- JA PIIRIVALVEKOLLEDŽ

Virgo Kaar

KONTENTANALÜÜSI KUI MEETODI RAKENDAMINE ALAEALISTE HÄLBIVUSPOTENTSIAALI MÄÄRAMISEKS

Lõputöö

Juhendaja:
UNO TRAAT, MA

TALLINN 2011

SISEKAITSEAKADEEMIA

Politsei- ja piirivalve kolledž	juuni 2011
Töö pealkiri: Kontentanalüüsi kui meetodi rakendamine alaealiste hälbivuspotentsiaali määramiseks	
Virgo Kaar	Olen nõus oma lõputöö kättesaadavaks tegemisega elektroonilises keskkonnas. Allkiri:
Lühikokkuvõte: Lõputöös on võrdlevalt uuritud 14-15 aastaseid koolinoorte väärtushinnanguid kellel esinevad või ei esine hälbivuse riskifaktorid. Kasutati kvalitatiivset kontentanalüüsi ning teoreetilise konstruktsioonina Schwartz´i väärtuskategooriaid. Uuringu tulemusest selgus, et riskifaktoritega koormatud noorte väärtushinnangud erinevad oluliselt eakaaslastest, kellel need puuduvad. Kontrollgrupi respondentide väärtushinnangud olid valdavalt hedonistlikud, võimu ja materiaalset küllust väärtustavad. Teatud osa riskigrupi respondentidest võtab üle küll sama väärtussüsteemi, kuid mitte selle aktsepteeritud saavutamise teed. Ilmneb delinkventsus ning kuritegeliku identiteedi eksperimentaalsed otsingud, destruktiivsus, isiksuse psühhopatisatsioon, hirm ning ebakindlus. Riskigrupi lisaanalüüsil, lähtudes anoomia teooriast, tuvastati kolm alagruppi, kes eristusid eakaaslaste/ ühiskonna hedonistliku võimu ja heaolu väärtuspildi tunnustamise või tagasilükkamise poolest. Alagruppide tüpiseerimine aitab tuvastada ja prognoosida hälbivuse potentsiaali enne selle avaldumist kriminaalse käitumisena. Tõenäoline on, et toimiva kuriteoennetuse läbiviimine eeldab alagruppides erinevaid preventsiooni metoodikaid ning sotsiaalset sekkumist.	
Võtmesõnad: Hälbivus, Väärtused, Eesti koolinoored	
Võõrkeelsed võtmesõnad: Deviant Behavior, Values, Estonian juveniles	
Säilitamise koht:	
Kaitsmisele lubatud Kolledži direktor:	Allkiri:
Vastab lõputöö nõuetele Juhendaja:	Allkiri:

SISUKORD

SISUKORD 3
MÕISTETE JA LÜHENDITE LOETELU 4
SISSEJUHATUS 5
1. UURIMUSE TEOREETILISED LÄHTEKOHAD 8
1.1 Kvalitatiivne uurimismeetod hälbivuse süvapõhjuste analüüsil 8
1.2. Kvalitatiivne kontentanalüüs 11
1.3. Analüüsi teoreetiline raamistik 12
1.4 Hälbivuse mõiste ja olemus 17
2. UURIMUSE TEOSTAMINE 19
2.1. Uurimisprobleem, -eesmärk ja ülesanded. 19
2.2. Uurimistöö metoodika ja valim. 19
3. UURIMISTULEMUSTE ANALÜÜS JA ARUTELU 23
KOKKUVÕTE 46
SUMMARY 48
VIIDATUD ALLIKATE LOETELU 49
TABELITE JA JOONISTE LOETELU 52
LISA 1. KONTROLLGRUPP K 20M 53
LISA 2. KONTROLLGRUPP K22N 54
LISA 3. KONTROLLGRUPP K11M 55
LISA 4. ALAGRUPP „HÄVITAJAD” H3M 56
LISA 5. ALAGRUPP „LEIUTAJAD” H9M 57
LISA 6. ALAGRUPP „ALLAJÄÄJAD” H29N 58

MÕISTETE JA LÜHENDITE LOETELU

Väärtus – reaalsuse aspekt, asi, nähtus või suhe, mis on inimese kui indiviidi ja ühiskondliku olendi eksisteerimise seisukohast oluline ja tähenduslik. Väärtuste süsteem kujuneb suuresti ühiskonnale ja ajastule omase inimese käituse mõju all, kuid ta peab alati ühel või teisel viisil tagama ühiskonna toimimise ja püsimise (Vikipeedia entsüklopeedia).

Väärtusorientatsioon – ühiskondliku rühmituse või üksikisiku hoiak sotsiaalsete väärtuste suhtes, väljendub hinnanguis, käitumises ning valmisolekus reageerida oma tõekspidamiste kohaselt. Väärtusorientatsioon kujuneb sotsialiseerumise jooksul ning seisneb mingile kindlale inimkooslusele omaste ühiskondlik-poliitiliste, kõlbeliste ja eetiliste ideaalide ning nõuete omaksvõtus. Väärtusorientatsioon on elutähtsate otsuste langetamisel käitumise ja kõlbeliste valikute põhialus (ibid).

Ühiskond – on inimeste ühendus, millel on selge geograafiline piiritletus, üldine seadusandlik võim ja teatud rahvuslik (sotsiokultuuriline) identiteet; ühiskond on ühisel territooriumil elavate, ühtsele poliitilisele võimule alluvate ja oma kuuluvust ühiskonda tunnetavate inimeste kooslus (Giddens 1997, vt Aimre 2001:190 järgi).

Identiteet – inimese enda loodud/omaks võetud, suhteliselt püsiv, mõtestatud ja integreeritud nägemus iseendast, sh oma unikaalsetest omadustest ja kogemustest (personaalsest identiteedist) ning oma sotsiaalsetest suhetest ja kuulumisest sotsiaalsetesse gruppidesse (sotsiaalsest identiteedist) (Valk, 2006).

Hedonism – elukäsitlus ja eetika printsiip, mille järgi inimese elu peamine eesmärk ning tegutsemisajend on meeleline nauding ja mõnu (Vikipeedia entsüklopeedia).

Hälbivus- Norme rikkuv käitumine, mis avaldumise korral kutsub esile negatiivse ühiskondliku reaktsiooni- pahameele, soovi karistada (Clinard & Meier 1998:8)

SISSEJUHATUS

Alaealisi võib mitmete andmete põhjal pidada kriminaalselt kõige aktiivsemaks vanusegrupiks, moodustades viimastel aastatel 13-17% kuritegudes kahtlustatavatest. Alaealiste kuritegevuse ennetamine ja sellega võitlemine aitab ära hoida suure hulga tulevasi kuritegusid ning hoiab sellega kokku riigi ressursse. Alaealiste puhul tähendab preventsioon meetmeid, mis tagavad laste kasvatuse ja sotsialiseerimise ühiskonda.

Meie perekonnal on selja taga üle kümne aasta pidevat ennetustööd eesti koolides, mis tähendab sadu loenguid ja praktilisi õppusi. Selles tegevuses ei ole me olnud kammitsetud riiklikest ressurssidest ning seega eksperimenteerime pidevalt uueneva ning muutuva metoodikaga. Kui alguses lähtus tegevus õppekirjandusest ja praktikast, siis iga kaitstud või juhendatud teadustööga kasvas veendumus, et preventsiooni edukuse saab tagada vaid ühiskonna ning eriti noorte sotsiaalteaduslik analüüs.

Üha enam on kriminoloogid maailmas hakanud tähtsustama kvalitatiivset uurimismetoodikat noorte ja laste kriminaalpreventsioonimetoodikate väljatöötamisel. Eesmärgiks on seatud laste ja noorte reaalne kuulamine ja intervjueerimine. Tulemuseks oli tõdemus, et noored ei vaja niivõrd sotsiaalprogramme kuivõrd toetavaid ja mittehukkamõistvaid inimesi, kes aidaks neid leida tee ka keerulistes oludes (David Farrington 2006:24-27). Neli aastat tagasi hakkasime ka meie lähtuma reaalsetest väärtusuuringutest ning pakkuma noortele kriminaalpreventsioonil alternatiivset identiteeti ning väärtushinnanguid. Metoodika uueneb ka praegu, kuid oleme veendunud, et väärtuspõhise preventsioonimetoodikaga on võimalik jõuda ka kõige problemaatilisemate noorteni.

Kvantitatiivsete uurimismeetoditega uurijad on täpsustanud rohkelt riskifaktoreid nagu vaesus, isolatsioon, perekonna/ kogukonna madal sotsiaalne kapital, haigused, kultuuriline isolatsioon, marginaliseerumine, mis laseb arvata, et laps või nooruk on nendes oludes passiivne osapool, kuid autorid Jacqueline Goodnow, 2006 ja Jeanette Lawrence, 2006 on kvalitatiivsete meetoditega tõestanud, et laps ei ole ka ebasoodsas keskkonnas passiivne vaid loob aktiivselt lapsepõlve olusid ning psühholoogilist konteksti. Rääkides ja omaloomingut analüüsides oleme me leidnud võtme, kuidas panna noori kuulama ning

omaks võtma alternatiivset eetilist paradigma, kusjuures ei üritata mitte midagi ära võtta vaid juurde anda või asemele pakkuda.

Eesti õigussüsteemis puuduvad sisuliselt kvalitatiivsed uuringud, mis käsitleksid riskifaktoritega koormatud noori ja nii on autor eesmärgiks seadnud võrdlevalt kvalitatiivselt uurida Eesti tavaklasside 14-15 aastaste noorte väärtushinnanguid, et leida võimalusi hälbivuspotentsiaali tuvastamiseks, prognoosimiseks ning hälbivuse individuaalsete põhjuste mõistmiseks. Uurimusega otsiti vastuseid järgmistele küsimustele:

- Milline on väärtuste struktuur *Schwartz´i järgi* tavakoolis keskmiselt ning edukalt toimetulevatel noortel (kontrollgrupp)?
- Kas hälbivuspotentsiaaliga noorte väärtused erinevad eakaaslaste omadest märkimisväärselt (riskigrupp)?
- Kas riski- ja kontrollgruppi kuuluvate noorte väärtusmudelite võrdlusel saab luua prognostilisi kriteeriume või alagruppe, mis võimaldaksid hälbivuspotentsiaali tõsidust hinnata ja preventsioonitaktikat valida?

Kvalitatiivse uuringu eeliseks on võimalus pöörduda tagasi uurimuse esimeste etappide juurde ning seega alustati analüüsi väikese valimiga, mis võimaldas saada algse ettekujutuse uurimisprobleemist ning eeldatavatest tulemustest. Seetõttu formuleeriti ka hüpoteesid:

- Kontrollgrupi ja riskigrupi noorte väärtused ning hoiakud erinevad märkimisväärselt.
- Kvalitatiivne uuring võimaldab tuvastada ulatuslikke muutusi riskigrupi noorte väärtustes enne reaalset hälbivust.
- Kontentanalüüs kombinatsioonis kriitilise diskursuse analüüsiga, läbi anoomia teooria paradigma, võimaldab tüpiseerida riskigrupi noori, prognoosida hälbivuse tõenäosust, planeerida toimivat preventsiooni ning muid sotsiaalseid sekkumisi.

Uurimus on kirjeldav: antakse pilt valitsevast olukorrast.
Valim**i** moodustasid seitsmendate klasside õpilased, kellel paluti kirjutada essee teemal „Mina 25 aastasena“. Kontrollgrupi moodustasid Tallinna ja Tartu koolide 7 klasside 36

14-15 aastased õpilast, kelle õpitulemused on keskmised või üle selle, riskigrupi sama vanad Tallinna ja Tartu 7 klassi noored, kellel esines 3 ja enam Cambridge Network´i poolt tuvastatud riskifaktorit „ kesksed kaheksa“ Cambridge Network´i (D.Andrews et al 2006). 36 õpilast. Andmete kogumise meetodiks oli lühikirjand ehk narratiiv teemal „Mina 25 aastasena“. Eeldati, et narratiiv kujutab endast fundamentaalset skeemi, mis aitab luua seoseid inimtegevuse ja sündmuste vahel ning võimaldab tuvastada, kuidas inimene konstrueerib ja vahendab oma identiteeti.

Käesolevas uurimuses on kasutatud kvalitatiivset sisu- ehk kontentanalüüsi (*content analysis*), mida rakendati tekstiandmete sisu subjektiivseks tõlgendamiseks. Kategooriate koostamisel lähtuti Schwartzi väärtusteooria kategooriatest.

Autor tänab abi eest Tallinna, (eriti Mustamäe Linnaosa Valitsust) ja Tartu linnavalitsust, kes andsid lahkesti loa õpilaste kirjandite kasutamiseks.

1. UURIMUSE TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

1.1 Kvalitatiivne uurimismeetod hälbivuse süvapõhjuste analüüsil

Kvalitatiivsete uurimismeetodite alla liigitub suur hulk erilaadsete uuringute kogumit. Meetodit defineeritakse mitmeti. Laherand (2008) on kogunud erinevaid määratlusi, millest alljärgnevalt refereering. Kvalitatiivsed uuringud on sellised uuringud:

- kus ollakse huvitatud käitumismustrite peidetud protsessidest ning püütakse vastata eelkõige küsimusele *miks*.
- kus andmeid saadakse vaatluse, intervjuu ja sõnalise suhtlemise kaudu ning keskendutakse tähendustele ja tõlgendustele
- mis kujutavad endast kogumit uurimisvõtteid, kus püütakse nähtusi mõista lõdvalt struktureeritud, pigem sõnaliste andmete kui mõõtmiste kaudu ning kus analüüs on tõlgendatav, subjektiivne, impressionistlik ja diagnostiline

Kvalitatiivsetes uuringutes tegeletakse inimeste isikliku või sotsiaalse kogemise uurimise, kirjeldamise ja tõlgendamisega, püütakse mõista pigem väikse arvu osalejate maailmavaadet kui kontrollida mingi eelnevalt püstitatud hüpoteesi paikapidavust (Laherand, 2008:20). Kvalitatiivset uurimismeetodit on tihti määratletud tema vastandi – kvantitatiivse uuringu kaudu. All-järgnevalt toob töö autor mõlema meetodi tunnusjooned lihtsustatult:

- Kvantitatiivse uuringu korral asetseb uurija väljaspool ning on neutraalne (objekt). Uurija osaleb aktiivselt ning kaasab oma suhtumise (subjekt), elukogemuse ja hinnangud. Uurija isiklik mina muutub eristamatuks uurija- minast ning toob kaasa avatud suhtumise uuringusse ning mõistmise, et kogu uurimis-protsess on laetud väärtustega.
- Kvantitatiivne uuring liigub üldiselt üksikule, kvalitatiivne üksikult üldisele. Kvantitatiivse uuringu puhul on oluline representatiivne ja valiidne valim. Statistilise töötluse käigus saadakse andmed valimi kohta ning kantakse teatud tõenäosusega üle üksikindiviididele. Kvalitatiivne uuring lähtub Aristotelese ideest, et üksikus peegeldub üldine.

- Kvantitatiivne uuring „toodab“ arve, kvalitatiivne tõlgendusi. Kvantitatiivne uurimis-meetod võimaldab statistilisi meetodeid kasutades teatud tõenäosusega kohaldada tule-musi üksikindiviidile. Kvalitatiivne uuringus püütakse ilminguid mõtestada või tõlgendada nende tähenduste kaudu.
- Kvantitatiivne uuring on ühemomentne, kvalitatiivne dünaamiline. Ankeetküsitlusel saadakse andmed lähtudes eelnevalt püstitatud hüpoteesist ning selle kvaliteedi tagab andmekogumise (ankeet vms) eelnev täpne operatsionaliseerimine ja kontseptualiseerimine. Edasi järgneb uurimise teine etapp, andmete analüüs. Kui selgub, et saadud andmed ei kinnita või lükka ümber hüpoteesi või ilmnevad uued või täiendavad vaate-nurgad, siis tagasipöördumine ei ole võimalik. Kvalitatiivse uuringu korral kasutatakse kompleksset järeldusteni jõudmise viisi, mis on mitmetahuline ning toetub uuringu läbitud etappide juurde korduvale tagasipöördumisele ja eri tööetappide üheaegsusele. Sellist käsitlusviisi nimetakse põhistatud e. grounded meetodiks ja osutus vajalikuks ka käesoleva uuringu läbiviimisel.

2007.a esitleti Cambridge Network´i (D.Andrews et al 2006) 5 aastat kestnud uurimis-programmi tulemusi. Summeeruvalt on kriminaalse aktiivsuse arenguliste aspektide uuringu-test selgunud peamised riskifaktorid, mida on kutsutud ka „ keskseks kaheksaks“.

1. Antisotsiaalse käitumise kogemus
2. Antisotsiaalne isiksuslik eripära
3. Antisotsiaalsed kognitsioonid – väärtused, hoiakud, uskumised
4. Antisotsiaalsed kaaslased
5. Perekonna/ abielu asjaolud
6. Kool/töö – inimestevaheliste suhete kvaliteet
7. Puhkus/ vaba aeg – madal kaasatus
8. Sõltuvuskäitumine.

Käesoleva kvalitatiivse uuringuga õnnestus tõestada, et ühesuguste riskifaktoritega koormatud noored moodustavad selgelt identifitseeritavaid ja üksteisest erinevaid alagruppe, kusjuures erinev oli isikute hälbivuspotentsiaal ning vajalikud planeeritavad preventsioonimeetodid.

Kriminoloogias, sotsioloogias ning psühholoogias on kvalitatiivse uurismeetodi väärtuseks uurija holistlik vaade sotsiaalsetele ilmingutele. Sellise holistliku pildi loomisele aitab

kaasa protsessi mitmete tahkude näitlikustamine. Nii on võimalik tegeleda inimeste isikliku ja sotsiaalse kogemuse uurimise, kirjeldamise ja tõlgendamisega, kusjuures püütakse mõista pigem väikese arvu osalejate maailmavaadet kui kontrollida mingi eelnevalt püstitatud hüpoteesi paikapidavust suure valimi kaudu. (Silverman 2000:2) on rõhutanud kvalitatiivse uurimismeetodi eeliseid hoiakute ja väärtuste uurimisel, kuna on suunatud inimeste kogemuste, arusaamade ja tõlgenduste mõistmisele.

Ehkki kvalitatiivsete uuringute sildiga on tähistatud mitmeid lähenemisviise, võib nende teoreetilised lähtekohad paigutada kolme suurde rühma (Laherand 2008:29-48).

- Sümbolilise interaktsionism ja fenomenoloogia- vaatab sotsiaalsele süsteemile kui interaktsiooni produktile ja tähendustele, mida inimesed annavad konkreetsetele olu-kordadele. Fenomenoloogia vaatleb inimest seoses tema elusituatsiooniga- majanduslike tingimuste, teiste inimeste, hinnangute ja väärtustega.
- Etnometodoloogia ja konstruktivism. Inimkäitumise mõistmiseks süüvitakse allapoole enesestmõistetavaks peetava tegelikkuse nivood. Seetõttu uuritakse igapäevast rutiinset tegevust.
- Strukturalism ja psühhoanalüüs, kus püütakse luua mudeleid, mis aitaksid mõista nähtusi, millega kokku puutume. Psühhoanalüüs kui meetod keskendub tähelepanu teadvustamata vaimsetele protsessidele.

Kuna käesolev uuring keskendub hälbivuspotentsiaaliga noorte väärtushinnangute uurimisele, siis on sobivaimaks fenomenoloogilised lähtekohad, kus vaadeldaks inimest seotuna oma elu-situatsioonidega – kultuuriliste, majanduslike tingimustega, teiste inimeste ja hinnangutega, mis mõjutab tema inimeseks olemist (Virtanen 2006: 160-163). Flick, (2004:6) toob välja erinevate teoreetiliste lähtekohtadega seonduvad tõlgendusmeetodid ning rakendusvaldkonnad kvalitatiivsetes uuringutes. Juhul kui uurimisobjektiks on subjektiivsete vaatenurkade selgitamine ja võrdlev analüüs on sobivaks teoreetiliseks lähtekohaks sümboliline interakt-sionism või fenomenoloogia. Andmekogumismeetoditest on sobivaimad narratiivsed intervjuud/ esseed või poolstruktureeritud intervjuud ning tõlgendusmeetodiks teoreetiline kodeerimine, sisuanalüüs, narratiivne analüüs või hermeneutilised meetodid. Käesolevas uurimuses kasutati respondentide poolt kirjutatud esseesid ja analüüsi meetodiks valiti kvalitatiivne kontentanalüüs kriitilise diskursuseanalüüsi elementidega, kuna oli vaja leida meetod, mis oleks võimalikult paindlik konteksti arvestamisel ning võimaldaks ühe sammuna „ ridade vahele“ peidetud e. varjatud sõnumite ülesleidmist tekstis.

1.2. Kvalitatiivne kontentanalüüs

Käesolevas uurimuses on kasutatud kvalitatiivset sisu- ehk kontentanalüüsi (*content analysis*). Hracauer (1952, 1278) defineerib kvalitatiivset sisuanalüüsi kui uurimismeetodit, mida rakendatakse tekstiandmete sisu subjektiivseks tõlgendamiseks süstemaatilise liigendamis- ja kodeerimisprotsessi ning teemade või mustrite kindlakstegemise abil (vt Laherand 2008: 290 järgi).

Kvalitatiivne kontentanalüüsi määratletakse kui „paindlikku“ protseduuri sisu kirjeldavate vaatluste ehk kodeerimisotsuste tegemiseks (Kalmus 2002: 9 kaudu). Kui kvantitatiivne kontentanalüüs on uurimistehnika kommunikatsiooni eksplitsiitse sisu objektiivseks kirjeldamiseks (Kalmus 2002 kaudu) (kusjuures objektiivne kirjeldamine tähendab seda, et kontentanalüüs viiakse läbi sõnaselgelt formuleeritud reeglite kohaselt ning erinevad uurijad peavad samu reegleid ja sama materjali kasutades jõudma samadele tulemustele), siis kvalitatiivne sisuanalüüs võimaldab nn „loomuliku analüüsi“ kasutamist mille käigus kasutatakse sageli selliseid protseduure, mis ei erine oluliselt nendest analüütilistest operatsioonidest, mida paljud inimesed igapäevaprobleemidest mõeldes kasutavad. Kuid ka kvalitatiivne „loomulik analüüs“ peab püüdlema teadusliku täpsuse poole ning selleks on tarvis võimalikult täpselt kirjeldada ära protsess kuidas uurija liigub teoreetilistelt konstruktsioonidelt andmetele (Kalmus2002) (vaata joonis 1).

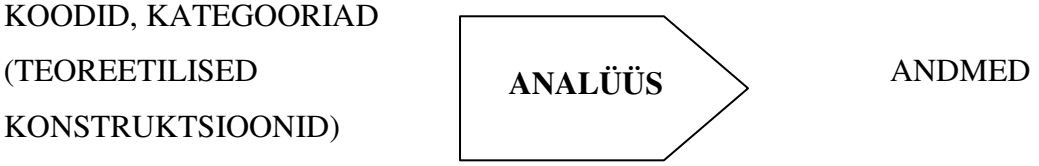

Joonis 1. Kvalitatiivse kontentanalüüsi protsess (Kalmus2002).

Käesolevas uuringus kasutatakse teoreetilise konstruktsioonina Schwarts´i väärtuskategooriaid ning respondentide teksti analüüsi käigus seal avalduvad väärtused kodeeritakse vastavalt toodud väärtuste mudelile. Võrreldakse kontrollgrupp versus riskigrupp.

Kvalitatiivse kontentanalüüsi edasisel võrdlemisel standardiseeritud kontentanalüüsiga näeme, et üheks olulisemaks erinevuseks on kvantitatiivse väljundi peaaegu täielik puudumine. Kui standardiseeritud (kvalitatiivse) kontentanalüüsi abil „tõlgitakse“ tekst

kvantitatiivsete näitajate keelde, siis kvalitatiivse sisuanalüüsi puhul on oluline see, et suudetakse leida ja oma vahel otstarbekalt seostada niisugused kategooriad, mis võtaks kokku antud teksti olulised tähendused ning võimaldaks kontrollida hüpoteese. Need kategooriad võivad, aga ei tarvitse viia välja sageduste arvutamiseni. Nii mõnegi algselt kvalitatiivse uurimuse tulemuseks võivad olla täiesti arvestatud sagedusenäitajad (Kalmus2002:9).

Oluline erinevus on konteksti tähtsus tekstianalüüsis, mis teeb kvalitatiivsest kontentanalüüsist täpse (accuracy) ja tundliku meetodi (Kracauer 1952). Tundlikkus väljendub selles, et erinevalt kvantitatiivsest sisuanalüüsist, ei kasutata kodeerimisel lihtsustamisi (simplifications) vaid pööratakse vajadusel tähelepanu ka vähesagedastele, unikaalsetele nähtustele tekstis (ibid, 29). Kvalitatiivsele kontentanalüüsile iseloomulik omadus on paindlikkus. See seisneb selles, et ollakse vaba analüüsimaks teksti kui tervikut, mitte pelgalt teksti manifestset sisu, nagu on kombeks kvalitatiivsele analüüsile (Kracauer 1952:638). See omakorda võimaldab võtta arvesse ka „ridadevahele peidetut“ : näiteks autori kavatsusi aga ka eeldatavat mõju auditooriumile (Kracauer 1952:638 kaudu).

Kvalitatiivse kontentanalüüsi puuduseks peetakse seda, et uurijale jääb võimalus valikulise tõlgendusmaterjali kogumiseks, mis toimub sageli mitteteadlikult (Kalmus 2002 kaudu).

Sisuanalüüs sobib seega hästi väärtussümbolite kokkulugemiseks (Kalmus 1999: 7-8). Kvalitatiivset sisuanalüüsi kasutavad uuringud keskenduvad teksti sisule ja kontekstilisele tähendusele. Tekstiandmed võivad pärineda muuhulgas narratiividest (antud juhul õpilaste lühikirjandid). Sisuanalüüsi kasutatakse sagedamini kirjeldavas uurimuses (Laherand 2008: 290 järgi, Neuman 2003: 36 Robson 1993: 248). Sisuanalüüsi tegemisel tuvastatakse kõigepealt analüüsitava materjali põhiosa (õpilaste kirjandid), seejärel luuakse süsteem, et hakata kirja panema juba spetsiifilisi aspekte, mida analüüsitavast materjalist leitakse. Sarnase tähendusega tekstiosad koondatakse vastavate kategooriate alla.

1.3. Analüüsi teoreetiline raamistik

Käesolevas töös on kasutatud kombineeritult tavapärast ja suunatud sisuanalüüsi (Laherand 2008: 290-295): kirjandite korduval läbilugemisel on nendest tulenevad teemad jagatud

väärtusblokkidesse, millede koostamisel lähtuti Schwartzi väärtusteooria kategooriatest. Nimetatud teooria jagab väärtused kümnesse kategooriasse: *enesemääratlemine, stimulatsioon, hedonism, saavutus, võim, turvalisus, konformsus, traditsioon, heasoovlikkus* ja *kõikehaaravus.*

Schwartz defineerib väärtusi, kui erineva tähtsusega soovitavaid situatsiooniüleseid eesmärke, mis on inimese elus või mingi sotsiaalse koosluse jaoks juhtivaks printsiibiks (Schwartz 2003: 267). Inimesed töötavad oma väärtusprioriteedid välja vastavalt põhivajadustele. Lähtuvalt sellest, millised on nende võimalused ja takistused elus toime tulemiseks, ning mis on ümbritsevas keskkonnas/ ühiskonnas lubatud ja keelatud. Seega on tegemist baasiga, millelt algab seaduskuulekus ja hälbiv käitumine.

Hüpoteetilised motivatsiooni suuna alusel määratletud väärtustüübid (Schwartz 2003, 2007) on:

1. Enesemääratlemine (*self-direction*) – selle väärtustüübi keskne eesmärk on iseseisev mõtlemine ja tegutsemine: ise valimine, loomine, uurimine ja katsetamine. See tüüp lähtub isiksuse vajadustest kontrolli ja meisterlikkuse järele. Samuti taotleb ta autonoomiat ja sõltumatust. Konkreetsed väärtused: *vabadus, loovus, sõltumatus (iseseisvus), oma sihtide seadmine, uudishimulikkus.*
2. Stimulatsioon (*stimulation*) – see väärtustüüp tuleneb organismi vajadusest mitmekesisuse ja stimulatsiooni järele, et säiliks inimese optimaalne aktivatsioonitase. Tõenäoliselt on see väärtustüüp seotud ka enesemääratlemise aluseks olevate vajadustega. Individuaalsed erinevused antud tüübi väärtuste olulisuses võivad tuleneda isiku bioloogilisest variatiivsusest stimulatsiooni ja aktivatsiooni järele, mida omakorda on kujundanud ning vorminud sotsiaalne kogemus. Stimulatsiooniväärtuste motivatsiooniline eesmärk on põnevus, uudsus ja elu väljakutse. Konkreetsed väärtused: *põnev elu, mitmekesine elu, uljus.*
3. Hedonism (*hedonism*) – lähtub inimese vajadustest ning nende rahuldamisega kaasnevast naudingust. Motivatsioonilised eesmärgid antud väärtustüübis on nauding ja meeleline rahuldustunne. Konkreetsed väärtused: *nauding, elunautlemine, nautlevus.*
4. Saavutus (*achievement*) – selle väärtustüübi motivatsiooniline eesmärk on isikliku edu saavutamine ning sotsiaalsetest standarditest lähtuvalt oma kompetentsuse demonstreerimine. Viimane tegevus on vajalik nii selleks, et kindlustada ellujäämiseks vajalikud ressursid kui ka selleks, et kindlustada

sotsiaalse interaktsiooni ja institutsionaalse funktsioneerimise toimimine. Konkreetsed väärtused: *auahnus, mõjukus, võimekus, edukus, intelligentsus, eneseaustus.*

5. Võim (*power*) – sellega seotud väärtused on seotud tõenäoliselt enam kui ühe universaalse kriteeriumiga. Sotsiaalsete institutsioonide funktsioneerimiseks on vajalik teatud staatuste eristamist ning enamikes isikutevaheliste suhete analüüsides ilmneb domineerimis/alluvusdimensioon. Õigustamaks seda sotsiaalse elu fakti ja motiveerimaks grupi liikmeid seda aktsepteerima, peavad teatavad isiksused käsitlema võimu kui väärtust. Võimuväärtused võivad samas olla ka variatsioonid individuaalsetest domineerimis- ja kontrollivajadustest. Schwartz peab võimu keskseks eesmärgiks sotsiaalse staatuse ja prestiizi saavutamist ning kontrolli ja domineerimist inimeste ja ressursside üle. Konkreetsed väärtused: *sotsiaalne võim, jõukus, otsustamisõigus, oma reputatsiooni hoidmine, sotsiaalne tunnustus.*

Kaks eelmist väärtustüüpi on selges sõltuvuslikus seoses. Nii saavutuse, kui võimuga seotud väärtused keskenduvad sotsiaalsele väljapaistvusele, kuid kui saavutusega seonduval on rõhk konkreetses olukorras enda kasuks lahendamisel, siis võimu puhul on tegemist domineeriva positsiooni pikemaajalise võitmise ja hoidmisega (Tart 2008:103).

6. Turvalisus (*security*) – see väärtustüüp tuleneb indiviidi ja grupi baasilistest vajadustest stabiilsuse järele. Motivatsiooniliseks eesmärgiks on siin ühiskonna, suhete ja iseenda kaitstus, harmoonia ja stabiilsus. Konkreetsed väärtused: *sotsiaalne kord, rahvuslik julgeolek, teenete vastastikkus, perekonna turvalisus, puhtusearmastus, kokkukuuluvustunne, tervis.*
7. Konformsus (*conformity*) – selle väärtustüübi eesmärgiks on selliste tegevuste, kalduvuste ja impulsside piiramine, mis võiksid teisi ärritada või kahjustada ning olla vastuolus sotsiaalsete normide ja ootustega. Konformsuse väärtused rõhutavad hoidumist kalduvustest, mis võiksid kahjustada sotsiaalset suhtlemist ja grupi funktsioneerimise sujuvat toimimist. Rõhutatakse enesetalitsemist just igapäevases suhtlemises lähedaste inimestega (pere, sõbrad, töökaaslased). Konkreetsed väärtused: *viisakus, enesedistsipliin, austus oma vanemate ja vanade inimeste vastu, kuulekus.*
8. Traditsioon (*tradition*) – ilmneb enamasti religioossete rituaalide, uskumuste ja käitumisnormide näol. Gruppide tegevuses kujunevad välja sümbolid, mis esindavad nende ühist elukogemust ja saatust. Nendest saavad traditsioonid ja tavad, mida grupi liikmed väärtustavad. Motivatsiooniliseks eesmärgiks antud

väärtustüübil on austus, tunnustus ja pühendumine kommetele ja ideedele, millega inimese enda religioon või kultuur teda mõjutab. Konkreetsed väärtused: *traditsioonide austamine, mõõdukus, vähenõudlikkus, leppimine oma kohaga elus, vagadus, eemalolek.*

Traditsiooni ja konformsuse väärtustajad on inimesed, kes allutavad oma mina sotsiaalselt määratud ootustele, kuid erinevus on allumise objektis – konformsuse puhul allutakse inimestele, kellega ollakse lähedastes suhetes (perekond, õpetaja, ülemus jne), traditsiooni puhul allutakse aga abstraktsioonidele, mida esindavad kindlal moel institutsionaliseeritud religioon, rahvakombed jne. Konformsus kui väärtus on pidevas muutumises peegeldades ühiskonna dünaamikat, traditsioonid aga allutavad inimest ajaloolistele ootustele (Tart 2008: 104).

9. Heasoovlikkus (*benevolence*) – kujutab endast kitsamalt defineeritud versiooni nn prosotsiaalsest väärtustüübist. See väärtustüüp on tuletatud vajadusest positiivse interaktsiooni järele, mis soodustab grupi toimimist, ja organismilistest vajadustest lähisuhete järele. Kui prosotsiaalne väärtustüüp puudutab heaseismist kõikide inimeste heaolu eest, siis antud tüüp tähtsustab just lähedasi inimesi ja igapäevasuhteid. Motivatsiooniliseks eesmärgiks on vabatahtlik ja omakasupüüdmatu seismine lähedaste inimeste heaolu eest. Konkreetsed väärtused: *lojaalsus, ausus, abivalmidus, vastutusvõimelisus, andestavus, küps armastus, tõeline sõprus, vaimuelu, mõte elus.*

Heasoovlikkust ja konformsust ühendab omavahel püüd koostööle ja toetusele sotsiaalsete suhete kaudu. Heasoovlikkust iseloomustab rohkem internaliseeritud tung ühiskondliku tasakaalu poole, konformsuse puhul on tegu pigem ühistegevusega vältimaks isiklikke negatiivseid ühiskondlikke meetmeid (Tart 2008:104).

10. Kõikehaaravus (*universalism*) – selle väärtustüübi motivatsiooniliseks eesmärgiks on kõigi inimeste ja looduse mõistmine, heaoluga arvestamine, hindamine, sallimine ja kaitsmine. Eesmärgi võib tuletada indiviidide ja gruppide püsimisvajadusest, mis ilmneb siis, kui puututakse kokku teistega väljaspool oma primaarset gruppi ning saadakse aimu loodusvarade piiratusest. Siin võib inimestel tekkida arusaam, et kui ei aktsepteerita endast erinevaid ega kohelda neid õiglaselt, võib see viia eluohtliku vaenuni ning suutmatus kaitsta looduskeskkonda võib kaasa tuua eluks vajalike ressursside hävinemise. Konkreetsed väärtused: *võrdsus, rahu maailmas, ühtsus loodusega, elutarkus, kaunis maailm, sotsiaalne õiglus, sallivus, keskkonna kaitsmine, seesmine harmoonia.*

Käesolevas töös kasutatud analüüsi aluskategooriad Schwartz´i järgi on toodud alljärgnevas tabelis nr1.

Tabel 1. Väärtuste paiknemine väärtustüüpides.(Allikas*:* Schwartz 2003, 2007)

Väärtustüüp	**Iseloomustus**	**Väärtused**
ENESEMÄÄRATLEMINE	Iseseisev mõtlemine ja tegutsemine, valikuvõime, loovus, katsetamine.	*vabadus* *loovus* *sõltumatus (iseseisvus)* *oma sihtide seadmine* *uudishimulikkus*
STIMULATSIOON	Põnevus, uudsus, aldis elu väljakutsetele.	*põnev elu* *mitmekesine elu* *uljus*
HEDONISM	Nauding ja meeleline rahuldus iseenda hüveks.	*nauding* *elunautimine* *nautlevus*
SAAVUTUS	Isikliku edu saavutamine läbi kompetentsuse demonstreerimise, mis on vastavuses sotsiaalsete standarditega.	*auahnus/ambitsioonikus* *mõjukus* *võimekus* *edukus* *(intelligentsus)* *(eneseaustus)*
VÕIM	Sotsiaalne staatus ja prestiiz, kontroll või domineerimine inimeste ja ressursside üle.	*sotsiaalne võim* *jõukus* *otsustamisõigus* *(oma reputatsiooni hoidmine)* *(sotsiaalne tunnustus)*
TURVALISUS	Iseenda, ühiskonna ja suhete kaitstusetunne, harmoonia ja stabiilsus.	*sotsiaalne kord* *rahvuslik julgeolek* *teenete vastastikkus* *perekonna turvalisus* *puhtusearmastus* *(kokkukuuluvustunne)* *(tervis)*
TRADITSIOON	Austus, aktsepteerimine ja pühendumine traditsioonilistele kultuuri ja religiooni kommetele ning normidele.	*traditsioonide austamine* *mõõdukus* *vähenõudlikkus* *leppimine oma kohaga elus* *vagadus* *(eemalolek)*
HEASOOVLIKKUS	Lähedaste inimeste heaolu ja suhete säilitamine ja täiustamine.	*lojaalsus* *ausus* *abivalmidus* *vastutusvõimelisus* *andestavus* *(küps armastus)* *(tõeline sõprus)* *(vaimuelu)* *(mõte elus)*
KÕIKEHAARAVUS	Kõigi inimeste ja looduse heaoluga arvestamine - mõistmine, hindamine ja kaitsmine.	*võrdsus* *rahu maailmas* *ühtsus loodusega* *elutarkus* *kaunis maailm* *sotsiaalne õiglus* *sallivus* *keskkonna kaitsmine* *(seesmine harmoonia)*

1.4 Hälbivuse mõiste ja olemus

Hälbivaks käitumiseks nimetatakse sellist norme rikkuvat käitumist, mis avaldumise korral kutsub esile negatiivse ühiskondliku reaktsiooni- pahameele, soovi karistada (Clinard & Meier 1998: 8). Hälbivuse määratlemise põhialuseks tuleb pidada sotsiaalseid norme. Hälbivuse selgitamiseks on loodud rohkelt teooriaid, mis jagunevad kolme gruppi. Biogeensed hälbivuse teooriad lähtuvad inimesest kui bioloogilisest subjektist, psühhogeensed – inimese psüühikast ning sotsiogeensed teooriad – inimese ja ühiskonna interaktsioonist. Enamik autoreid, kes lähtuvad sotsiogeensetest teooriatest, on seisukohal, et hälbivus ei teki tühjalt kohalt st eksisteerivad kindlad riskifaktorid, mis soodustavad noore deviantse käitumise teket. Juba 1924.a tuvastas H. Madissoon oma väitekirjas (Õiguspsühholoogia..2001: 24-27), et esinevad kindlad faktorid (vaesus, üksikema, vanemate kriminaalne taust jne), mis toob kaasa hälbivuse riski märkimisväärse suurenemise. Tänapäeval on riskifaktorid mõnevõrra muutunud (Markina et al 2006), kuid paljuski sarnased möödunud sajandi alguses avastatutega. Ometi ei määra pelgalt riskifaktorid üksiku indiviidi hälbivust. Samas ebasoodsas keskkonnas kasvanud noortest sirguvad paljud igati seaduskuulekad kodanikud. Kvantitatiivne uurimismeetod ei võimalda hinnata konkreetse üksiksubjekti sättumust deviantsele käitumisele e hälbivuspotensiaali, mida autor defineerib kui kuritegeliku identiteedi väljakujunemise tõenäosust antud subjektil.

Käesolev uurimus lähtub E. Durheimi ja R. Mertoni anoomia teooriast. Funktsionalistliku teooria loojad Durkheim ja Pearsons kirjeldavad ühiskonda kui väärtuste konsensust, suurt omavahel seotud osade süsteemi, milles igal osal on oma kindel ülesanne (funktsioon) ning see mis toetab süsteemi kui terviku stabiilsust. Inimkäitumisel on Durkheimi järgi alati kaks vormi: inimene kas püüab iga hinna eest oma püstitatud eesmärke saavutada, arvestamata mingeidki norme või ta järgib norme, jättes oma eesmärgid realiseerimata, kuna nende saavutamiseks oleks ta pidanud kasutama mitteaktsepteeritavaid vahendeid.

Eristatakse subjektiivset ja sotsiaalset anoomiat (ibd, 89). Subjektiivse anoomia puhul indiviid kas ei leia normi, millega oma käitumine kooskõlastada (normi puudumine) või ei järgi olemasolevat normi. Sotsiaalne anoomia avaldub aga kindlate eluvaldkondade või ühiskondliku elu õigusliku ja/või moraalse reguleerimise puudumises, ebapiisavuses või ebasobivuse. Kõigil nimetatud juhtudel (eriti aga viimasel juhul) leiab ühiskonnas aset

sotsiaalse solidaarsuse kadumine, tekib olukord, kus ei kehti ei õigus- ega moraalinormid. Subjektiivse autonoomia teiseks väljendusvormiks on olukord, kus õigusnormid on ajast maha jäänud ja/või mingi kindla ühiskondliku suhte reguleerimiseks sobiv norm puudub. Olukorras, kus kehtivad sotsiaalsed (s.h. õigus-) normid ei ole vastavuses konkreetsete indiviidide ja sotsiaalsete gruppide reaalsete elamistingimustega, kui langeb valitsemisorganite autoriteet, siis tekib ühiskonnas vastuolu õigus- ja moraalinormide vahel ning eelistus jääb enamikel juhtudel deformeerunud moraalsetele nõudmistele ja tõekspidamistele (Joutsenoja 1996: 138).

Sellele pinnasele tekib nn. "varjatud normilooming", s.o. mitteametlike käitumisreeglite loomine, millest juhinduvad nii suured elanikkonna grupid kui üksikindiviidid. Kehtiv seadusandlus või ametlik moraal võetakse vastu mitte ainult kui ebaefektiivne ja oma olemuselt vale, vaid ka kui ebaõiglane. Kasvab rahulolematus selliste nähtustega nagu õigustamatud privileegid, hoolimatus vähemkindlustatud elanikkonnagruppide suhtes jne. Seni, kuni sotsiaalsed normid, institutsioonid ja ühiskondlikud suhted jäävad samaks, ei taandu ühiskonnaliikmete veendumus selles, et kehtiv sotsiaalne kord on ebaõiglane ja ainsaks võimaluseks õiglust jalule seada, on luua omad, lokaalse tähtsusega käitumisreeglid.

Durkheimi (1988, 108) kontseptsioon toetab normatiivseid reegleid, kui olulisi komponente ühiskonna reeglistikus. Ta seostas normide nõrgenemist enesetappude tõusuga ning kiireid muudatusi ühiskonnas kuritegevuse kasvuga. Kiired muudatused (nii negatiivsed kui positiivsed) vähendavad teatud ajaks ühiskonna võimet oma liikmete käitumist kontrollida ning see leiab väljenduse kuritegevuse kasvus. Mida kiiremini muudatused toimuvad ning mida olulisemad need on, seda suurem on kuritegevuse kasv (Durkheim 1988:91). Durkheimi teooriat edasi arendades rõhutas Merton (1957), et hälbivus on ühiskondlike pingete tulemus, mis tuleneb ühiskonnas tunnustatud eesmärkide ja väärtuste teravast vastuolust. Seega toimub väärtussuunitluse alusel isiksuse käitumise ja tegevuse normatiivne reguleerimine ja elutee kavandamine. Väärtused on inimese käitumise ja püüdluste tähtsamad regulaatorid ning nendest tulenevalt kujuneb normide ja sanktsioonide süsteem. Seega tuleneb hälbiv käitumine lähtudes funktsionalistlikest teooriatest vastuoludest ühiskonnas kehtestatud normide ja väärtuste ning indiviidi normide ja väärtuste vahel, mis on tingitud ühiskonna kiirest muutumisest, sotsiaalsetest pingetest ning ebavõrdsusest.

2. UURIMUSE TEOSTAMINE

2.1. Uurimisprobleem, -eesmärk ja ülesanded.

Lähtudes eelpooltoodust probleemidest ning andmetest püstitatud **uurimisküsimused**:

- Milline on väärtuste struktuur *Schwartz´i järgi* tavakoolis keskmiselt ning edukalt toimetulevatel noortel (kontrollgrupp)?
- Kas hälbivuspotentsiaaliga noorte väärtused erinevad eakaaslaste omadest märkimisväärselt (riskigrupp)?
- Kas riski- ja kontrollgruppi kuuluvate noorte väärtusmudelite võrdlusel saab luua prognostilisi kriteeriume või alagruppe, mis võimaldaksid hälbivuspotentsiaali tõsidust hinnata ja preventsioonitaktikat valida?

Kuigi kvalitatiivne uuring ei nõua **hüpoteesi** formuleerimist, on pilootprojekti käigus saadud andmete analüüsi alusel võimalik seda siiski teha:

- Kontrollgrupi ja riskigrupi noorte väärtused ning hoiakud erinevad märkimisväärselt.
- Kvalitatiivne uuring võimaldab tuvastada ulatuslikke muutusi riskigrupi noorte väärtustes enne reaalset hälbivust.
- Kontentanalüüs kombinatsioonis kriitilise diskursuse analüüsiga, läbi anoomia teooria paradigma, võimaldab tüpiseerida riskigrupi noori, prognoosida hälbivuse tõenäosust, planeerida toimivat preventsiooni ning muid sotsiaalseid sekkumisi.

2.2. Uurimistöö metoodika ja valim.

Uurimistöö **valimi** moodustasid seitsmendate klasside õpilased, kellel paluti kirjutada essee teemal „Mina 25 aastasena“. Õpilased kirjutasid selle üldjuhul klassis, kusjuures palutud noortel kirjeldada, millisena ta näeb ennast kümne aasta pärast. Kontrollgrupi moodustasid Tallinna ja Tartu koolide 7 klasside 50 õpilast, kelle õpitulemused olid

keskmised või üle selle. Riskigrupi moodustasid Tallinna ja Tartu 7 klassi noortest, kellel esines 3 ja enam Cambridge Network´i poolt tuvastatud riskifaktorit „ kesksed kaheksa“ (vt lk 9). Valimi moodustamise printsiip põhines esiteks kättesaadavusel: valimisse võeti need noored, kes olid kättesaadavad ning teiseks eeldusel, et võrreldavad andmed pärineksid sarnastest oludest (tavakoolid Tallinnas ja Tartus). Nendele kriteeriumidele tuginedes moodustus valim, millest materjali tihendamise käigus jäid lõppanalüüsi 36 esseed. Riskigruppi võetud Tallinna Tehnikagümnaasiumi, Tartu Raatuse Gümnaasiumi, Tallinna Arte Gümnaasiumi ja Tallinna Mustamäe Gümnaasiumi 36 noore kirjandid, kellel esines 3 või enam riskifaktorit. Koos sotsiaalpedagoogide ja sotsiaaltöötajatega tuvastatud iga analüüsi võetava noore riskifaktorid eraldi. Algselt koguti esseed ka nendelt noortelt, kes olid toime pannud õigusrikkumisi ning oli ka kohaldatud erinevaid sunnivahendeid või viibisid individuaalõppel, kuid hiljem lülitati nad analüüsist välja, sest tegemist ei olnud mitte hälbivuspotentsiaaliga vaid juba hälbiva käitumisega noortega. Koolide palvel riskigrupi õpilaste identifitseerimist koolide kaupa töösse ei toodud.

Uurimisgrupis olid sagedasemad riskifaktorid:

- Antisotsiaalse käitumise kogemus
- Antisotsiaalsed kaaslased
- Perekonna/ abielu asjaolud
- Kool/töö – inimestevaheliste suhete kvaliteet
- Sõltuvuskäitumine.

Kõik respondendid kuulusid vanusevahemikku 14-15 eluaastat. Andmete analüüsimisel ning järelduste tegemisel kasutati kokku 72 kirjandit, millest 36 kuulusid uuritavasse ja 36 kontrollgruppi. Sooline suhe gruppides 23 noormeest, 13 tütarlast. Tegemist on mittetõenäosusliku valimiga. Teisisõnu kuuluvad sinna need objektid, kes olid andmekogumise hetkel kättesaadavad.

Andmete kogumise meetodiks oli lühikirjand ehk narratiiv teemal „Mina 25 aastasena“ Kirjandi pealkirja sõnastamisel on üritatud vältida abstraktset väljendit. Kuna teismeline ei adu olulist vahet viie või kümne aasta kauguse tuleviku vahel, loobuti tavaliselt kasutatavast mõistest *mina kümne aasta pärast* ning toodi sisse konkreetne arv – 25 – ja paluti kirjeldada end selles vanuses. Valitud sõnastuse kasuks rääkis kirjandite töötlusel selgunud tõsiasi, et paljudes esseedes toimus positsioneerimine, kus laps määratles end selles vanuses võimalikult täpselt, kirjeldades ka läbitud etappe sellesse positsiooni

jõudmisel. Kuna vanus 24-25 ühtib üldjuhul ülikooli lõpetamise ajaga, eeldati noore inimese visiooni endast kui küpsest isiksusest.

Narratiiv on üks võimalusi väljendamaks oma maailmapilti. Taoline meetod annab võimaluse saada loomulikus keskkonnas vahetut informatsiooni lapse väärtustest ja enda rolli tunnetamisest ühiskonnas. Andmete valiidsust tõstab see, et respondentidele pole ette seatud kindlaid raame (nt küsimustiku näol), mistõttu on neil suurem võimalus kirjeldamaks oma arusaamu neile sobivate väljenditega. Polkinghorne'i sõnul kujutab narratiiv endast fundamentaalset skeemi, mis aitab luua seoseid inimtegevuse ja sündmuste vahel. Ühtlasi saab seda meetodit kasutada uurimaks, kuidas inimene konstrueerib ja vahendab oma identiteeti. Bruneri järgi loob inimene narratiivide kaudu arusaamu oma kohast maailmas (vt Laherand 2008: 160-163 järgi).

McHale'i sõnul (vt Loogma 2000 järgi) on tulevik tähtis sümbol, mille kaudu saab inimene oma elu olevikus teha kestvaks ja võimalikuks. Mida nähakse ette ja otsustatakse tuleviku suhtes täna, annab tema arvates väärtuse ja tähenduse ka minevikule. Bell väidab, et ka tavalises elus tehtavad ennatlikud järeldused ja uskumused, mida kasutatakse tuleviku ennustamiseks, on kas teadlikult või alateadlikult tuleviku käitumise reguleerijateks. Tulevikuvisioonide abil on võimalik õppida ning vähendada riske ja vastuolusid tegeliku ja soovitava vahel (Loogma 2000: 91).

Andmeanalüüsi meetod

Käesolevas uurimuses on kasutatud kvalitatiivset sisu- ehk kontentanalüüsi (*content analysis*). Hsieh ja Shannon (2005: 1278) defineerivad kvalitatiivset sisuanalüüsi kui uurimismeetodit, mida rakendatakse tekstiandmete sisu subjektiivseks tõlgendamiseks süstemaatilise liigendamis- ja kodeerimisprotsessi ning teemade või mustrite kindlakstegemise abil (vt Laherand 2008: 290 järgi). Sisuanalüüs sobib hästi väärtussümbolite kokkulugemiseks (Kalmus 1999: 7-8).

Kvalitatiivset sisuanalüüsi kasutavad uuringud keskenduvad teksti sisule ja kontekstilisele tähendusele. Tekstiandmed võivad pärineda muuhulgas narratiividest (antud juhul õpilaste lühikirjandid). Sisuanalüüsi kasutatakse sagedamini kirjeldavas uurimuses (Laherand 2008: 290 järgi, Neuman 2003:36 Robson 1993: 248)

Sisuanalüüsi tegemisel tuvastatakse kõigepealt analüüsitava materjali põhiosa (õpilaste kirjandid), seejärel luuakse süsteem, et hakata kirja panema juba spetsiifilisi aspekte, mida analüüsitavast materjalist leitakse. Sarnase tähendusega tekstiosad koondatakse vastavate kategooriate alla. Käesolevas töös on kasutatud kombineeritult tavapärast ja suunatud sisuanalüüsi (Laherand 2008: 290-295): kirjandite korduval läbilugemisel on nendest tulenevad teemad jagatud väärtusblokkidesse, millede koostamisel lähtuti Schwartzi väärtusteooria kategooriatest.
Tulemuste interpreteerimisel on kasutatud respondentide tsitaate. Tsitaatides tähistatakse uuritavaid järgmiselt: K – tähistab vastavalt kontrollgrupi noorte narratiividest võetud tsitaate, 1 – tähistab vastaja järjekorra numbrit (kontrollgrupi ja hälbisvuspotentsiaaliga noorte grupi vastajad nummerdatud eraldi), H – tähistab hälbivuspotentsiaaliga noorte kirjanditest võetud tsitaate. Sugu on vastavalt tähistatud N/M. Näide: (H24.N).
Näidistena on töösse tuuakse lühikirjandid mõlemast respondentide grupist.

Uurimuse **eetilisuse tagamiseks** järgis uurimuse koostaja eetika põhiprintsiipe (Neuman 2003: 130): võtta enda vastutusele eetilise vastutuse uurimistulemuste eest; mitte kasutada uuritavaid ära isiklikes huvides; tagada andmete konfidentsiaalsus ja vastajate anonüümsus; saada vastajatelt nõusolek ja teavitada neid uuringu eesmärgist ning andmete kasutamise viisist; mitte põhjustada respondentidele soovimatuid tagajärgi; tõlgendada tulemusi andmetega kooskõlas.

Uurimuse läbiviimiseks saadi koolide luba selgitati uuringu vajalikkust, eesmärki ning olemust. Vastajate anonüümsuse tagamiseks koguti kirjandid ilma nimedeta. Andmete analüüsimiseks trükiti kirjandid ümber arvutisse, mistõttu välistati võimalus, et käsikirjalised tööd satuvad valedesse kätesse ja on potentsiaalselt tuvastatavad.

Kvalitatiivse kontentanalüüsi, mis lähtub Schwartz´i väärtuste kategooriatest on töödes kasutanud ka eesti uurijad. Sutrop (2007) uuris kooliõpilaste kirjandeid „Olla või omada“ ja Lai (2009) võrdles oma magistritöös eesti ning soome kooliõpilasete väärtushinnanguid ja kasutas sama narratiivi „ Mina 25 aastasena“. See andis hindamatu materjali, et võrrelda käesoleva uuringu tulemusi eelnevatega ning tõi sisse rahvusvahelise mõõte.

3. UURIMISTULEMUSTE ANALÜÜS JA ARUTELU

Käesoleva uuringu empiiriliste andmete kogumise allikaks olid lühikirjandid. Uuringu eesmärgist lähtuvalt oli ülesandeks kirjeldada ühe Eesti tavakoolides õppivate 14-15 aastaste noorte väärtushinnanguid lähtuvalt Schwartz'i teooriast. Noored jagati kahte gruppi. Esimese grupi moodustasid koolis keskmiselt või hästi edasijõudvad noored, kellel ei esinenud käitumis- või toimetulekuprobleeme. Teine, hälbivuspotentsiaaliga noorte grupp (riskigrupp) moodustati õpilastest, kellel esines kolm või enam kriminaalse aktiivsuse arenguliste aspektide uuringutest selgunud riskifaktorit. Järgnevalt on esitatud uuringu tulemused vastavalt Schwartz'i motivatsioonilistele põhiväärtuste kategooriatele: *enesemääratlemine, stimulatsioon, hedonism, saavutus, võim, turvalisus, traditsioon, heasoovlikkus* ja *kõikehaaravus.* Iga väärtuskategooria all on põgusalt kirjeldatud selle olemust Schwartz'i teooriast lähtuvalt ning vastavalt uuringu tulemuste eripärale tehtud mõningaid töö autori poolseid kohandusi. Käesoleva töö autori nägemusel ei avaldunud uuritava materjali hulgas selgelt *konformsuse* kategooriaga seonduvaid väärtusi, mistõttu põhineb analüüs üheksal Schwartz'i baasväärtuskategoorial. Pärast mõlema grupi võrdlemist leitud kriitilist diskurususe analüüsi kasutades riskigrupis kolm selgelt üksteisest eristuvat alagruppi, mis võivad osutuda oluliseks hälbivuse prognoosimisel ning mille lahtimõtestamisel aluseks võetud anoomiateooria. Töö alustamisel ei osanud autor ette näha kindlate ja üksteisest eristuvate väärtus- ja mõttemudelite olemasolu riskigrupi noorte seas ja seega lisandusid tööle põhistatud uurimismeetodi tunnused, mis kvalitatiivse uuringu korral on aktsepteeritud.

Enesemääratlemisega seonduvad väärtused

Schwartzi (2003, 2007) järgi on enesemääratlemisväärtuste valdkonda iseloomustatud väidetega inimesest, kes hindab vabadust ja sõltumatust teistest; kellele meeldib välja mõelda uusi ideid ning teha neid teoks endale originaalsel viisil; kes on uudishimulik ja leiab, et talle on oluline teadvustada elu eesmärgid ja sihid ning järgida neid iseenda mõtetele ja tegudele tuginedes.

Käesoleva töö autori poolt on lähtuvalt analüüsitavas materjalis leiduvast lisatud enesemääratlemise baasväärtuste hulka hariduse ja harituse väärtustamine, mida on kooliõpilased väljendanud läbi kindla elukutse (ameti) õppimise soovi. Veel paigutas autor siia kategooriasse unistuste täitumise nimel pingutamise ja töötamise (laste kirjeldus

edukuse, rikkuse, õnne saavutamises läbi õppimise, pühendumise, vaeva nägemise). Samuti on enesemääratluse hulka loetud õpilaste poolt väljendatud soovi saada sõltumatuks teistest ning tulla oma eluga iseseisvalt toime (oma kodu rajamise nimel õppimine, töötamine). Enesemääratlemisega on seostatud ka järjepidevust ning pühendumust huvialade ja hobidega tegelemisel.

Kontrollgrupi õpilaste seas esines enesemääratlusega seonduvad väärtusi enam kui pooltes kirjandites. Valdavalt räägiti (kõrgest) haridusest ja iseseisvuse saavutamisest. Väga suurel osal vastanutest oli kindel soov omandada kõrgharidus, mõnel koguni kaks haridust.

- */Kui ma oleksin 25 aastane, siis oleks mul kool lõpetatud ja ma õpiksin ülikoolis advokaadiks.* (K3M).
- */.. tahan edukalt lõpetada õpingud Tallinna Tehnikaülikoolis…/* ***(K2M)***
- */ Ma tahaks lõpetada ülikooli, magistri ja doktori…/* ***(K5M)***
- */ Läheks Saksamaale ülikooli/ (*** ***K24N)***

Kontrollgrupis tõusis esile soov olla ühiskonnas prestiižikas, mis tõi unistuste ametite hulka firmajuhte ja ärimehi – (majanduslikult) edukaid ühiskonnategelasi:

- */ ..Tartu Ülikooli ärijuhtimise alal…/ (*** ***K4.M)***
- */ ..ma töötaks kuskil heas firmas firmajuhina…/ (*** ***K10.M)***
- */ ..ma õpin Tartu Ülikoolis ja töötan Hansapangas./ (*** ***K18.M)***
- */ Vahepeal olin asedirektor ühes suuremas firmas./ (*** ***K30.N)***

Hariduse ja harituse sügavama sisu ning olulisuse mõistmine ja tähtsustamine on üks stabiilse ühiskonna tunnuseid. Heaoluühiskonnas elavad inimesed väärtustavad enda harimist mitte pelgalt isikliku kasu saamise eesmärgil, vaid näevad endas ressurssi ka riigi ja ühiskonna hüvanguks panustamisel.

Kahjuks näevad kontrollgrupi noored kõrghariduse omandamises vahendit saavutamaks prestiižset, luksuslikku ja turvalist elu isikliku kasu eesmärgil. Leitud tulemus ühtib teiste Eesti uurijate andmetega (Sutrop (2004). Nagu temagi murelikult tõdes, nähti hariduses eelkõige vahendit teatud ühiskondlike positsioonide saavutamisel, saamata aru, millist eriala ise õppida soovitakse.

- */Selle tööga teenib hästi raha, seega saan endale palju lubada /. (*** ***K30.N)***
- */...kui otsustan siiski lõpetada enne doktori kraadi, siis sooviks saada mõnesse heasse firmasse tööle, kus oleks hea töötasu…./ (*** ***K23.M)***
- */ 25 –aastasena on mul hea töökoht, mis toob piisavalt raha sisse./ (*** ***K11.M)***

Kontrollgrupi noorte esseedes kajastub tüüpiline eestlaste - eriti nooremate earühmade – seas tarbimisühiskonnale omane individualistlike ja eneseteostuslike väärtuste kasv.

Isikliku heaolu nimel pingutamine ning isiklike eesmärkide domineerimine ühiskondlike üle räägib ühelt poolt tegusatest ja edasi pürgida soovivatest noortest, kes on valmis pingutama oma tuleviku heaolu nimel:

- */..sest et head töökohta saada peab kõvasti õppima. / (**K11.M)** /.*
- */Kahjuks mul eriti vaba aega trenni ja õppimise kõrval ei leidu./ **(K20.M)***
- */Mul on küllaltki suur ego ning ma ei lepi kehva tulemusega. Suudan end enamikes olukordades käsile võtta./ (**K24.N)***

Teisalt tekitab domineeriv individualism puudujääke sallivuse, hoolivuse, solidaarsuse, kaasinimeste usaldamise ning nendega koostöö tegemise osas -ei ilmnenud oluliselt märke patriotismi, religiooni, solidaarsuse jt aktiivseks kodanikuks olemisest ning ühiskonda panustamise väärtustamisest. Pigem pandi rõhku individuaalsete väärtuste saavutamisele, raskele tööle, hoolimata selle hinnast. Kontrollgrupi noorte valitsevatest ellujäämisväärtustest kõneleb ilmekalt tõdemus, et karjäärile ja pidevale töötamisele kasu saamise eesmärgil omistatakse teadlikult suuremat tähtsust, kui lähisuhetesse panustamisse:

- */ Teatan peikale, et lähen Pariisi tööle….ja siis ta ütles, et kaugsuhe ei toimi…Rääkisime veel mitu tundi ja läksimegi lahku ./ (**K32.N)***
- */ Kahtlen kas mul perekond on. Pigem ei kuna ma oleks kogu aeg tööga ja sportlasekarjääriga niivõrd hõivatud./ (**K 23.M)***
- */..oma peret mul veel ei ole. Kahjuks mul eriti vaba aega trenni ja õppimise kõrval ei leidu./ **(K20.M).***

Taagepera (2003) sõnul õpetatakse meie lastele varakult ränga töö tegemist, kui omaette väärtust. Neile sisendatakse veendumust, et sissetuleku kindlustamine on väärt rohkem kui töö tegemise rõõm. Käesoleva uuringu tulemused kinnitavad seda tõdemust. Paljudel vastanutel oli suurimaks prioriteediks elus seatud iseseisvuse ning sõltumatuse saavutamine, hästi raha teenimine. Suur osa kontrollgrupi vastajatest seostas oma heaolu tulevikus põhiliselt materiaalsete hüvede omamisega:

- */ Kirurgidel on palk arvestusväärne……/ (**K 9.M)***
- */….väga hea kui ma saan juhtimise eest palka kuskil 30000-50000 krooni kuus./ **(K.10.M)***
- */..aga et head haridust saada peab ikka kõvasti õppima…..sest ilma hariduseta ei saa head töökohta ja palka../ **(K11.M)***
- */ ..Eestis ei ole võimalused rikkaks ja edukaks saada väga suured./ (**K27N).***

Riskigrupi noorte enesemääratlemise väärtustega seonduv erines kontrollgrupist märkimisväärselt. Olulisel kohal oli soov toime tulla ja leida töö:

- */.Ma arvan, et mul on selleks ajaks mingi töö/* ***(H32.N).***
- */ Soovin, et pätsi leiba saab ikka omale ära ostetud./ (* ***H28.N)***
- */ Tahan saada kõrgharidust, sest siis on mul lihtsam saada mingi töö peale./* ***(H23.M)***
- */..siis vaba aeg kuluks töö otsimiseks./ (* ***H22.M)***
- */ Kui ma olen 25 aastane, siis on mul loodetavasti töökoht.)* ***(H18.N)***

Haridus kui väärtus leidis esiletõstmist alla pooltes esseedes. Harva suutsid noored konkretiseerida, mida õppida soovitakse. Valikutes on kutseharidust eeldavad elukutseid, kuid ei põlata ka vähem ambitsioonikaid ameteid (automehhaanik, sõdur).

- */Käin tööl, olen ehitaja…./ (* ***H6.M)***
- */Olen Scout pataljoni sõdur/* ***(H4.M)***
- */ …tööl ootab mind vanamehe katkine žigull.. (* ***H12.M)***
- *Kui ma oleksin 25 aastane, siis ma oleksin kokk./* ***(H35.M)***

Väärtustatakse rikkust, kalleid asju, kuid puudub seos isikliku pingutuse ja materiaalse heaolu vahel. Pigem toimub rikkuse ja luksuse fetišeerimine, kusjuures puudub vähimgi vihje kuidas nimetatud hüvesid omandada.

- */ …kui ma olen 25 aastane, siis ma elan head elu../ (* ***H3.M)***
- */ Mul oleks 25 aastasena väga hea töökoht kus ma saan väga palju raha. Mul oleks juba olemas peaaegu kõik mida ma tahaks nagu näiteks: autod, maja jne./ (* ***H14.M)***
- */Oleksin maailmakuulus naftaärikas ja mulle kuuluks pool Tallinnat./ (* ***H27.N)***

Paraku on märkimisväärsel osal riskigrupi noortest välja toodud plaan, kuidas rikkust ja prestiiži saavutada ning need teed erinevad oluliselt kontrollgrupis domineerivast näen vaeva/teen ränka tööd/saavutan hüved kontseptsioonist. Materiaalsete hüvede saavutamise võimalikest teedest esines esseedes:

Abielu rikka mehega:

- */ Minu mehele kuulub üks kuulsamaid plaadifirmasid../ (* ***H30.N)***
- */ Mees on mul päraturikas…/ (* ***H15.N)***

Abielu rikka naisega:

- */ Kindlasti võtaks endale väga rikka naise (* ***H36.M)***
- */ Mul on naine ja ta töötab tippadvokaadina…/* ***(H9.M)***

Vanemate ülalpeetav:

- */ Elan siis tigutornis 16 korrusel Korteri eest maksavad vanemad…/ (**H25.N)***
- */ sööki ma ei ostaks vaid kõik võtaks vanematelt./ (**H22.M)***

Rikkuse ja hüvede saavutamine laste kaudu:

- */….naine, kellelt ma saan poisi. Jalgpalluri, kes saab superstaariks. Ja siis ma saan maja (lossi) ./ (**H10.M)***
- */ Ma tahan et mu laps saaks näitlejaks. Väga kuulsaks, sest ta peab hakkama SMS laene maksma, sest ma võtsin SMS laenu. Loodan, et poeg ei hakka vihkama mind./ **(H9.M)***

Esines ka kirjeldusi rikastumisest kuritegevuse kaudu:

- */ töötan apteegis ja olen narko sissevedaja, apteegi töös on seda hea teha, peetakse ravimiseks./ (**H15.N)***
- */ õhtuti meeldib mulle inimesi klobida tänaval…öösel missioonidel… õhtul einestan peenes restoranis/ (**H15.M)***

Sageli avaldus esseedes pigem negatiivne enesemääratlemine. Noored ei näinud ennast 25 aastaselt enam elavana. Sõna – surm- esines riskigrupi esseedes 8 korda, kontrollgrupis mitte kordagi. Kirjeldatakse ka ennast saavat raskeid vigastusi ning invaliidistuma.

- */ kui ma olen 25 aastane, olen ma sõjaväes ja lähen Afganistani sõtta ja saan kuuli Olin 3 kuud koomas……ja siis ma surin kahe nädala pärast../ (**H1.M)***
- */ ja kui ma nii vana olen, siis ma saan surma!/ **(H2M)***
- */… kui ma sain kuuli pähe./ (**H3M)***
- */ …ja siis tungis terrorist sisse….ja laskis mulle kuuli pähe./ (**H4.M)***
- */Noh kui ma ära ei sure, aga siis see juhtubki/ (**H16.M)***

Utoopilised eduka karjääri kirjeldused lõpevad kirjeldustega läbikukkumisest. Kõlama jäi noorte suur mure endaga hakkama saamise pärast.

- */… panin pidu, olin oma tööpäeva maha maganud…päris lahti ei lastud… järgmine kord:!/ **(H12M)***
- */ ..arvan, et olen mõttetu kontorirott. (**H21.M)***
- */ Mind visati …välja ja siis ma hakkasin jooma hästi palju./ (**H5.M)***

Seega, nauditava ja elamisväärse elu saavutamist nägid noored mõneti kui väga raske ja rõõmutu töö vilja. Laste tulevikuvisioonidest peegeldub ühiskonna poolne surve olla võimalikult edukas kõigis ettevõtmistes. Laste jaoks muudab see juba teismelise eas elu keerukate ülesannete kogumiks, mille edukal täitmisel saavutatakse soovitud eluideaal

(eesotsas materialistlike vajaduste rahuldamisega). Riskigrupis oli tunda väärtuskonflikti: tuleb igal juhul saada edukaks, selleks peab aga saama rikkaks ja kuna materiaalsed/ sotsiaalsed/ psühholoogilised asjaolud ei lubanud noorel aktsepteeritud viisil soovitut saavutada, võeti kasutusele alternatiivne normilooming või ei nähtud endal tulevikku ning algasid enesehävituslikud spekulatsioonid. Võrreldes kontrollgrupi noortega, kelle tuleviku nägemus endast näis olevat suhteliselt stabiilsem ja muretum, avaldus riskigrupi laste seas ebakindlust ja hirmu. Usuti, et lisaks isiklikele pingutustele mõjutavad elu mingid määramatud välised tingimused.

Paljud kontrollgrupi ning vähesed riskigrupi noored näevad ennast tulevikus tegelemas mõne südamelähedase harrastustegevusega. Aktiivseid noori iseloomustab loovus, produktiivsus, hea eneseväljendusoskus, mängulisus, hea füüsiline koordinatsioon ning keskmisest suurem energilisus (Mussen, Conger, Kagan 1963: 367). Tervisliku eluviisi aspektist on oluline märkida, et paljud lapsed väärtustasid spordi tegemist ja erinevat füüsilist liikumist. Eneseteostus läbi tegevuse, mis on inimesele meeltmööda ja pakub ka hingelist rahuldust, viitab postmaterialistlikele ühiskondadele omastele eneseväljendusväärtustele.

- */ Asi millest ma eales loobuda ei taha, on minu hobid./ (**K25.N)***
- */ Peale õppimise tegeleksin veel jalgpalliga./ (**K1M)***
- */ Hobiks oleks mul purjetamine…/ (**K21M**)*
- *Ma käin kooris laulmas../ **(K22.M)***
- */ Kindlasti tahaks edasi tegeleda loodusfotograafiaga./ (**K9.M)***
- */ Siis ma käiksin veel jalgpallitrennis/ (**K10.M)***
- */ Vabal ajal tegelen mootorratastega… / (**K15.M)***
- */ Kindlasti käin sellel ajal ikka kunstiringis/ (**K31.N**)*
- */ Ma teen kindlasti väga palju sporti…/ (**K28.N).***

Riskigrupi noored väärtustasid tunduvalt harvem hobidega seotud enesemääratlemisväärtusi ning kui, siis on huvitegevus põhiliselt seotud spordiga.

- */ Käin korvitrennis…/ (**H13.M).***
- */ Spordiga tegeleks ma väga kõvasti. (**H14.M)***
- */ Tahan kindlasti ära proovida langevarju hüpped…/ **(H29.N)***
- */ Üks minu lemmikhobidest on jalgpall./ (**H30.N)***

Madal riskigrupi sotsiaalne aktiivsus vähendab noorte inimeste võimalusi muutuda emotsionaalselt stabiilsemaks, arutlevamaks, kaalutlevamaks, rõõmsameelsemaks, sõbralikumaks, ausamaks, koostööle avatumaks ja ei õpeta neid käituma sotsiaalselt aktsepteeritud viisil (Mussen et al. 1963: 393).

Stimulatsioon

Schwartzi (2003, 2007) järgi on stimulatsiooniga seonduvaid väärtusi oluliseks pidav inimene meeleldi riskialdis, avatud üllatustele ja uutele seiklustele. Tema jaoks on oluline elada põnevat elu, millest ajendatuna otsib ta pidevalt enda jaoks uusi köitvaid tegevusi. Uuringu tulemustest lähtuvalt on käesoleva uurimistöö autor lisanud stimulatsiooni kategooriasse põnevuste ja seikluste otsimisel ning lõbujanust ajendatud reisimise. Stimulatsiooni puhul on otsustamise ja käitumise motivatsiooniliseks allikaks põnevuse ja uudsuse taotlus ning elu väljakutsete vastuvõtmine. Kontrollgrupi respondentide seas oli palju seiklushimulisi, põnevust ja uusi kogemusi otsivaid vastajaid. Selgelt ei olnud formuleeritud reisimise eesmärk, pigem oli oluline fakt, et soovitakse reisida ja võimalikult sageli. Sõna – reisimine – kordus kontrollgrupi esseedes 16, riskigrupis 8 korda.

- */ ..lähen sõpradega reisima Ameerikasse./ (**K5.M**)*
- */ sõidaksin Aasiasse ja Ameerikasse…/ **(K5M)***
- */ Ma käin palju reisimas./ (**K22.M)***
- */ 25 aastane mina on juba terve maailma läbi käinud./ (**K12.M)***
- */ Mulle meeldiks palju reisida ja raha kulutada./ (**K17.M)***
- */ ..käime mehega palju reisimas. Tegime peaaegu tervele Euroopale ringi peale./ (**K30.N)***

Riskigrupi respondendid näevad ennast küll töötavat väljaspool Eestit, kuid vaid üksikutel juhtudel reisimas. Nende ettekujutused reisimisest on oluliselt tagasihoidlikumad.

- */ Tahaksime ära käia Itaalias või Prantsusmaal…../ (**H29.N)***

Stimulatsiooni väärtustest rääkisid ka suured karjääri tegemise väljakutsed, eesmärgiga saavutada tuntust ja prestiiži. Kirjeldati põnevuse ja uudsusega seonduvaid elukutseid nagu mööda maailma rändav ärimees, nõutud modell, tuntud tippsportlane. Räägiti põneva ja naudingulise elu ihalemisest. Ameti ja positsiooni tõttu reisimisest rääkisid nii kontroll-, kui riskigrupi noored

- */ Nüüd hakkasin kuuluma ülemaailmsesse mootorratturite ühingusse…. Sõitsime läbi kaheksa riigi üldkoosolekule* ***(K4.M)***
- */ Olen edukas sportlane ja lähen olümpiamängudele…./* ***(K20.M)***
- */.. minu unistus on võita oma klubiga EL ja CL./* ***(K8.M)***
- */ ..laiendan oma firmat ümber maailma….olen üle maailma kuulus ja rikas mees./* ***(K7.M)***
- */25 aastasena olen kuulus Hollwoodi filmistaar./* ***(K.28.N)***
- */ Ma mängiksi Arsenal FC-s….kuulus mees Inglismaal ja maailmas./* ***(H7.M)***
- */ 25 aastaselt olen tippjalgpallur Manchester Unieted-is./* ***(H5.M)***
- */ Tennise mängimisega tahaks jõuda tippu nagu Kaia Kanepi./* ***(H28.N)***

Stimulatsiooni baasväärtuse hulka kuuluva põneva ja riskialti elustiili viljelemisest kõnelevad veel kirjeldused elust uhketes, luksuslikes majades ning kallite autode omamine. Palju väärtustasid luksuslikkust ja mugavust mõlema grupi respondendid, kuid riskigrupi respondentidel oli soov luksusasjade järele eriti suur.

- */Garaažis on mul Audi R 8, halli värvi/* ***(K.1.M)***
- */ Ma ostaksin endale suure maja ja kaks autot./* ***(K19.M)***
- */ Ma sõidaksin ringi punase kabrioletiga…/ (* ***K2.M)***
- */ ..selleks valiksin Ferrari Lamborghini… /* ***(K9.M)***
- */ Ma tahaksin, et mul oleks suur maja suure basseiniga./* ***(K35.N)***
- */ Mul on maja, kahe korruseline: 5 magamistuba…maja taga bassein ja mullivann/* ***(H30.N)***
- */ Mul oleks hästi suur maja, kus on 5 magamistuba…basseinid, tennisevälja, .bowling, golfiväljakud. /* ***(H5.M)***
- */ ..suur maja Inglismaal ja suvekodu Hispaanias./* ***(H7.M)***
- */… Vahemere ääres tohutu villa…/* ***(H27.N)***

Iga seitsmes kontrollgrupi ning kümnes riskigrupi noor positsioneeris ennast tulevikus välismaale elama, enamasti ajendatuna põnevama ja naudingute rohkema elu otsingutest:

- */ ..ma arvan, et elan USA-s… töö on seotud näitlemisega /* ***(K33.N)***
- */ Ma elan Austraalias. /* ***(K35.N)***
- */ Peale õppimist sooviksi jääda välismaale… /* ***(K31.N)***
- */ Sellel ajal olen juba Ameerikasse kolinud./* ***(H30.N)***
- */ Ma tahan elada Saksamaal oma naisega./* ***(H10.M)***
- */ ..elan ja tegelen oma äriga Moskvas./* ***(H35.M)***

Hedonism

Hedonistlikest baasväärtustest ajendatu otsustab ja tegutseb eelkõige lähtuvalt iseendale naudingute pakkumisest. Tema jaoks on eesmärgiks elada võimalikult palju lõbu pakkuvat elu, seega otsib ta kõikjalt võimalusi mõnusaks ajaveetmiseks. Hedonisti jaoks on oluline elu nautimine ja tegelemine asjadega, mis pakuvad talle mitmekülgselt suurt rahuldust. Hedonistile meeldib ennast „hellitada“ (Schwartz 2003: 2007).

Lähtuvalt kirjeldatust luges käesoleva töö autor hedonistlike väärtuste hulka ka kirjandites ilmnenud huvi hasartmängurluse ning kiire ja kerge materiaalse rikkuse saamise (nt lotovõit, miljonäriks saamine, ilma omapoolse pingutuseta kõrgele positsioonile jõudmine jne) vastu. Pigem ollakse huvitatud lühiajalistest või kohestest, eeskätt naudingut pakkuvatest kogemustest, mitte niivõrd pika aja pärast tulemusi andvatest muutustest.

Väidetavalt (Heidmets 2007a; Sutrop 2008a) on eestlaste seas võrreldes Euroopa Liidu keskmisega suurem tendents individuaalsete naudingute väärtustamisele ja väiksem kollektiivse vastutuse tähtsustamisele. Iseäranis populaarsed on materiaalsed väärtused, kuna need annavad võimaluse saavutada naudingute rohket ja prestiižset elu ning tagada suuremat turvalisust. Seda tõestasid ka käesoleva uuringu tulemused. Mõlemas grupis unistasid paljud respondendid luksuslikust elust, välismaale kolimisest, kallitest autodest:

- */ ..valiks mingisuguse maasturi…saaks uhkustada sõprade ees. ./ (**K9.M)***
- */ tulevikus ostan endale kolm autot, ühe luksusauto, ühe sportauto ja ühe karavani/ (**K8.M)***
- */ Mul on eraldi tuba, kuhu mahuks palju, palju riideid ja kingi/ (**K33.N)***
- */ Kui tänaval käin, tulevad inimesed tihti mu juurde ja küsivad autogramme…poseerin punasel vaibal./ (**K28.N)***
- */ Poseerin tihti punasel vaibal ja minust võib igasuguseid artikleid lugeda ajakirjadest/ **(H30.N)***
- */Minu lemmiktegevused on poodlemine, rannas käimine, kinoskäogud…./ (**H30.N)***
- */ siis teen kaarditrikke ja mängin raha peale../ (**H35.M)***

Hedonistlike ja individualistlike väärtuste ületähtsustamist seostatakse negatiivsete tagajärgedega (Sutrop 2008b). Mina-kesksest maailmavaatest lähtumine ja isikliku heaolu prioriteediks seadmine viitavad kaugenemisele heaoluühiskonnast. Seega on hedonistlike väärtushinnangute kandjate isiklik heaolu madalamal tasemel, sellises ühiskonnas on kehvemad tervisenäitajad, valitseb inimestevaheline usaldamatus ning passiivsus ühiskonna heaolu panustamise suhtes. Linn’i (2004: 184) väitel on materialistlikud

väärtused kahjulikud mitte ainult indiviidi tervisele ja õnnele, vaid kogu planeedi heaolule, kuna alatähtsustavad muuhulgas loomulikkuse ja loodusega seonduvat.

Schwartzi väärtuste mudelis olevatel dimensioonidel kuulub hedonism eneseupitamise ja muutustele avatuste poolustele. Teisisõnu püüavad hedonistid saavutada oma eesmärke mistahes hinnaga, kusjuures hälbiva käitumisega isikud saavutavad seda nii teiste inimeste huvide kui tervise ning elu arvelt. Käesoleva uuringu tulemustes ilmnes mõlemas grupi noorte hulgas hedonistlike väärtuste ilminguid, kusjuures esines eriti riskigrupi respondentidel rikas olemise staatuse idealiseerimist. Rahas sooviti kulutada pidutsemise ja naudingute peale. Suur hulk rahast investeeriti oma kodudesse, mida on kirjeldatud väga silmapaistvate detailide abil – uhke maja mere ääres, marmorist põrandad, tammepuust uksed, suur garaaž luksusautode jaoks, kino, piljardisaal, bassein, tubade täied riideid ning kingi jne.

- */ võitsime loteriil 10000 dollarit/ (**K5..M)***
- */ ..meeldib palju raha kulutada./ (**K17.M)***
- */..elan lõbusat üliõpilase elu ja pidutsen…/ (**K12.M)***
- */..mind kutsutakse tihti moeüritustele ja kuulsuste pidudele./ **(H30.N)***
- */ mul on paar armukest siin seal. Selline mõnus ja vaba elu, peaasi, et oleks raha ja armukesi./ (**H14.N)***
- */..panen pidu täiega../ (**H2.M)***
- */..päevas saan palka ja kasumit 65 miljonit kr./ (**H27.N)***
- */..käin pidudel ja naudiksin elu. / (**H22.M)***
- */ Siis on pidev pidu ja ma lähen jooma./ (**H16.M)***

Saavutus

Inimene, kelle üheks alusväärtuseks on saavutus, peab oluliseks ambitsioonikust, suurt edukust, elus edasi jõudmist. Eriti selgelt väljendus edu-kultus kontrollgrupi noortel. Saavutusväärtuste hindajale meeldib näidata oma võimeid ning nautida, kuidas teised seda imetlevad. Tema jaoks on oluline avaldada oma saavutustega muljet ka teistele inimestele, püüe jõuda parimate hulka. Schwartz'i (2003, 2007) nimistule on lisatud käesolevatest andmetest lähtuvalt kuulsuse ning populaarsuse ihalemine. Laste kirjandites kohtas lugusid enneolematu edu saavutamist minimaalse omapoolse pingutusega, kus head pakkumised lihtsat *tulevad* ja hüvesid *antakse* ning nauditi kuulsust:

- */ Mind kutsuti võistlustel osalema ….nüüd on kodus palju karikaid ja medaljone./ (**K15.M)***
- */ 25 aastasena olen kuulus Hollywoodi filmistaar. Ma käin igasugustel auhinnagaaladel…poseerin…kohtun põnevate kuulsustega/ (**K28.N)***
- */…saaksin kuulsaks judokaks ning võita olümpiamänge. **(K19.M)***
- */ Tänapäeval on tohutult võimalusi, et ennast maksma panna./ (**H28.N)***
- */25 aastasena olen tippjalgpallur, mind kutsuti sinna kuna olen nii hea./ **(H5.M)***
- */ 25 aastasena olen nii kuulus, et ei pea tööl midagi peale mitte millegi tegema…/ **(H17.M)***

Mõlema grupi noorte unistused on sageli seotud tähelepanu ja isikliku kasuga – kontrollgrupis soovitakse, et neist kirjutatakse ajakirjanduses, räägitakse televisioonis (presidendi vastuvõtt), tahetakse olla riigi/maailma parim tegija mingil alal, kuid riskigrupis kasutatakse võimu vaid isikliku heaolu saavutamiseks ning vaid harva soostutakse selle jagamist elukaaslaste või lastega. Leidis kinnitust asjaolu, et kontrollgrupi noored mõtlevad lisaks oma isiklikule kasule lisaks ka teiste inimeste heaolule, mis on omane postmaterialistlikele ühiskondadele. Ükski riskigrupi respondendist ei soostunud oma heaolu jagama isegi vanematega, rääkimata teistest ühiskonna liikmetest. Harrison ja Huntington (2002: 49) on pidanud tähtsaks aga ka nn *vähemtähtsaid* väärtusi nagu abivalmidus, viisakus, kaasaelamisvõime, kuna nad aitavad kaasa nii inimsuhete tulemuslikkusele kui ka harmooniale. Nende väitel on sellised väärtused ebaolulised nö. „arenguvaenulikel“ indiviididel, (aga ka ühiskondades), kuna mõjutavad viise, kuidas indiviid oma soove maksma paneb ja annab tõuke hälbelisele käitumisele.

- */ Osa sissetulekust annetaksin ära.. ./ (**K21.M)***
- */ ..aidata inimesi, kellel on probleeme tervisega../ **(K35.N)***

Võim

Võimu väärtustavale inimesele on oluline olla rikas, omada palju raha ja kalleid asju. Ta tahab olla vastutav, otsustada asju teiste eest. Võimukas inimene on ühtlasi liidri tüüp, kes naudib, kui inimesed teevad seda, mida tema ütleb (Schwartz 2003, 2007).

Võrreldes ülejäänud Schwartz'i väärtusgruppidega võib öelda et, võimu väärtustüüp oli käesoleva uuringu andmetel domineerivalt esindatud mõlema respondentide grupi hulgas.

Raha ja kallite asjade omamise üheks näiteks on luksusautode omamise ihalemine. Jõukust, otsustamisõigust ja domineerimist inimeste ning ressursside üle demonstreerivad

mõlema grupi laste kirjeldused endast kui tulevasest firmajuhist või suurest ärimehest, kuid riskigrupis on tihti võim saavutatud kuritegelikku kuvandit kasutades:

- */ Võiks olla oma firma…. ja otsustada oma firma saatuse üle…annaksin tööd paljudele inimestele ./ (**K6.M)***
- */..asutan oma firma. Sellega hakkan palju teenima ja saan miljonäriks. …teenin veel rohkem kuni olen üle maailma kuulus ja rikas mees. **/ (K7.M)***
- */..töötan firmajuhina…saan palka 30000-50000krooni…võtan tööle sõbralikud kolleegid.7 **(K10.M)***
- *Olen rajanud oma veofirma./ **(K14.M)***
- */..Olen väga heal elujärjel tänu oma nooruses ära õpitud äritsemisoskustele./ **(H36.M)***
- */ ..olen narko sissevedaja. Mul on must töö erinevates võistluskunstides. ..meeldib inimesi klobida tänaval, kuna keegi ei saa mulle vastu./ (**H.N15)***
- */ ..tulevikus saan snaiperiks või killeriks kui raha väheks jääb/ **(H2.M)***
- */..poeg saab jalgpalli superstaariks ja siis ma ostan endale Mercedes-Benz-i ja naisele Porche…maja peab nägema välja nagu loss. / **(H10.M)***
- */ vean venemaale džiipe äritsemise ja müümisega. Teenin ärisemisega miljoneid./ **(H33.M)***
- */ olen kuulus naftaärikas…tohutu varandus…kesklinnas pilvelõhkuja./ **(H27.N)***
- */ Minu elu 25 aastasena on õnnelik ja võimukas. Mul on salakaval iseloom, mis aitab mõjutada inimesi./ **(H25.N)***
- */minu käsu all on …inimest./ **(H27.N)***

Võimu omamine on nende noorte jaoks heaolu oluliseks komponendiks. Kidron (2007: 168-169) on rääkinud subjektiivsest heaolust seostades seda sotsiaalse võrdlusega. Ta selgitab, et sotsiaalse võrdluse kontseptsiooni kohaselt hindab inimene oma õnnelikkust võrreldes teistega: võrreldes ennast vähemedukamate inimestega tema heaolutunne paraneb, saavutustelt edukamatega võrreldes aga inimese rahulolu enda ja oma eluga langeb. Kidroni väitel on sotsiaalse võrdluse efekt seda tugevam, mida rohkem on see seotud inimese esmaste eesmärkide ja väärtustega (Kidron 2008: 87).

Lisaks juhiks, firmaomanikuks, rikkaks olemise soovile ilmnes võimu väärtustamine kujul, mil sooviti omada kõrget sotsiaalset staatust ja prestiiži ühiskonna silmis läbi harrastuste või sportlike saavutuste, kuid kontrollgrupi puhul on põhiliselt tegemist olukorraga, kus populaarsus on pigem eneseteostuse tagajärg, kui eesmärk. Riskigrupi puhul on soov saavutada võimu, rikkust ja kuulsusest eesmärk omaette.

Turvalisus

Sellele väärtustüübile omaselt on inimesele oluline elada turvalises keskkonnas, vältides kõike, mis võiks ohustada tema heaolu ja julgeolekut. Turvalisust väärtustav inimene ootab ka riigi poolt pakutavat kindlustunnet. Ta tahab, et riik oleks tugev ning suudaks oma kodanikke kaitsta ja muretseb muuhulgas sotsiaalse korra kaitstuse eest. Turvalisus tähendab inimese jaoks ka tervise eest hoolt kandmist, vältides käitumisviise, mis võiksid seda kahjustada (Schwartz 2003, 2007).

Schwartzi definitsioonile tuginedes on lähtuvalt uuringu tulemuste sisust paigutatud turvalisuse kategooria alla väärtused, mis puudutavad perekonna loomist, abielu, lapsevanemaks olemist. Neid turvalisusel põhinevaid väärtusi pidasid enda elus oluliseks enamus kontrollgrupi vastanutest, nähti end 10 aasta pärast olevat püsivas ja õnnelikus suhtes, mõned ka juba lapsevanema rollis. Räägiti abiellumisest, ühise kodu rajamisest. Kontrollgrupis väärtustati tihti head, harmoonilist ja armastavat suhet oma partneriga, riskigrupis ilmnes omapärane suhe pere loomisesse. Partnerit/lapsi pigem omati, võeti, kasutati (ära), kuid ei mainitud emotsionaalset sidet :

- */ loodan, et naine oleks mu elu armastus ja me jääksime eluks ajaks kokku. (* ***K11.M)***
- */loodan, et olen selle aja peale leidnud inimese, kellega koos kõike jagada./* ***(K25.N)***
- */ Arvan, et mul oleks hea naine ja kaks last…/ (****K10.M)***
- */ kui ma olen 25 aastane, siis mul oleks vähemalt üks laps. Tahaks temale pühendada võimalikult palju aega./ (****K11.M)***
- */ ..mul on kaks last…saavad aias turvaliselt mängida./ (* ***K30.N)***
- */ tahan elada naisega kellelt saan poisi../ (****H10.M)***
- *…/peaksin hakkama mõtlema kuidas abikaasa võtta. Tahan endale vähemalt kahte last…/ (* ***H23.M)***
- */ ..leidnud nägusa noormehe ja kolinud kokku./ (****H24.N)***
- */..otsin naise ja otsin ka väga palju sõpru./ (****H16.M)***
- */..mul on naine, lapsed, hea auto. / (****H2.M)***

Kidroni (2007: 243) järgi on head lähisuhted, tervis ja rõõmu tundmine oma igapäevategevustest subjektiivse heaolu ühed tähtsaimad allikad. Noored väärtustavad oma suhteid lähedastega pigem harva, sealjuures väärtustatakse lähedust ja häid suhted ka

väljaspool oma perekonda (sugulased, tuttavad, lapsepõlve sõbrad). Riskigrupi respondendid tähtsustasid lähisuhete puhul pigem hüvede saamist kui emotsionaalseid suhteid:

- */ ..tahan aidata oma vanemaid, et neil oleks parem elu./ (**K35.N)***
- */ Vanematega saan väga hästi läbi nagu praegugi./ **(K30.N)***
- */Kõige tähtsam on see, et vanemad mind kõiges toetavad ja sõbrad, kes mind ümbritsevad on ausad ja tõelised. **(K29.N)***
- *Kindlasti soovin, et mul oleks oma vanematega sama head suhted nagu praegugi. Tahan, et mu ümber oleks inimesed, keda armastan ja kes mind armastavad./ **(K25.N)***
- */Ma hoiaks väga oma emal ja perekonnal silma peal…./ **(K5.M)***
- */ loodan siiski palju aega veeta oma sõpradega ja pereliikmetega./ **(K23.M)***
- */ otsin palju sõpru, ..pidu ja siis lähen nendega jooma/ (**H16.M)***
- */..see eest on mul palju sõpru kellega lõbutsemas käia../ **(H34.N)***
- */ Koos sõpradega käin pidudel ja naudin elu**./*** **(H22.M)**
- */…kõik võtaks vanematelt ja vanavanematelt. Viiks sõbrad suvel sinna ka suvitama./ **(H22.M)***

Nii kontroll- kui riskigrupis esines ka turvalisuse puudumisega seonduvaid hirme. Kardeti üksildust, ületöötamist, väsimust ja seda, et pole oma muresid kellegagi jagada. Tunti muret heade suhete hoidmise üle lähedastega ning samuti selle üle, kuidas kaitsta oma peret ühiskonnast tulenevate ohtude eest. Samuti räägiti sellest, kuidas pole piisavalt aega perega veetmiseks. Riskigrupi ilmnesid kaheksal juhul 36-st (22%) respondentidest enesehävituslikud, depressiivsed ja vägivaldsed avaldused. Sõjaväeteenistust ei väärtustata kui rahvusliku julgeoleku ja riigi korra kaitsmist vaid pigem võimalust hukkuda:

- */ Lastele prooviks anda head eeskuju, et nendest ei saaks mõni joodik ega narkar vaid korralik inimene./ **(K10.M**)*
- */ tahaks hoiduda õnnetustest ja äpardustest, ei tahaks olla kellelgi midagi või raha võlgu**./ (K3.M)***
- */ ei taha olla millegagi karistatud, sest mulle ei meeldi kui seadust rikutakse**./ (K11.M)***
- */..kahtlen kas mul perekonda on../ **(K23.M)***
- */..ma elan üksi./ **(K1.M)***
- */ …kui ma jooks ja suitsetaks, siis ma ei elaks kaua. / **(K17.M***

- */ Tahaksin maale elama minna, aga see on suur risk, et võib väga raskeks minna./* ***(H29.N)***
- */ Ma ei taha suurena lapsi, tahan palju loomi: koeri, kasse./* ***(H13.M)***
- */…visatakse välja, hakkan jooma…/* ***(H3.M)***
- */Järsku käis pauk ja sõber lasti õhku./* ***(H2.M)***
- */ Jään ühest silmast pimedaks…/* ***(H2.M)***
- */ Ja ma pean surema naisega ühel ajal.* ***(H10.M)***
- */..avariis ja olen elu aeg ratastoolis./* ***(H1.M)***
- */ kui mul nii hästi ei lähe, siis töötaksin kuskil poes ja olen üksildane./* ***(H34.N)***

Traditsioon

Traditsioon ilmneb enamasti religioossete rituaalide, uskumuste ja käitumisnormide näol. Siia alla kuuluvad inimesed, kes peavad elus oluliseks tagasihoidlikkust ja alandlikkust. Traditsioone austav inimene püüab vältida suurt tähelepanu. Ta usub, et inimesed peaksid olema rahul sellega, mis neil on, ega tahtma rohkem. Ta on veendunud, et inimene peab elama traditsiooniliste ühiskonna-, perekonna- ja religiooni poolt kujundatud tavade ja kommete kohaselt (Schwartz 2003, 2007).

Ingleharti ja Bakeri (2000) järgi on postkommunistlikes riikides (sh Eestis) traditsionaalsete ja ilmalik-ratsionaalsete väärtuste skaalal domineerivad pigem viimased väärtused. Käesoleva uuringu andmed kinnitavad seda tõika, kuna Schwartzi traditsiooni väärtuskategooriasse kuuluvaid väärtusi esines kirjandites vähe. Uurimuse autor on traditsiooniga seonduvate väärtuste kandjate hulka liigitanud noored, kes väärtustasid erinevalt ülejäänutest majandusliku edukuse ja hedonismi asemel tagasihoidlikkust, kutsumusele pühendumist ja hingelist rahuldust. Mõlemas grupis oli vähesel määral noori, kes soovisid firma juhtimise ja kuulsusena maailmas ringi rändamise asemel pühendada end loomade eest hoolitsemisele või leppisid ka vähem prestiižikama ametiga :

- */ töötan programmeerimise alal. Mu korter on väike, kuid hubane. Mu vanaisa on 90 aastane, me mängime tihti koos malet./* ***(K22.M)***
- */..elan 35 km Tallinnast vanaema sünnikohas. ..ehitaksin vanast kõrvalhoonest elamu ise.* ***(K2.M)***
- */24 aastasena on mul kindlasti töökoht, mis toob piisavalt raha sisse, isegi kui ma väga palju palka ei saa./* ***(K11.M)***
- */ Tahaksin kindlalt maal elada, kuna seal on palju rahulikum, pole nii palju kära ega kisa./* ***(H31.N)***

- */ Kindlasti tahan maal loomi edasi kasvatada nagu vanaisa ja –ema. /* ***(H29.N)***

Kui võrdlesime mõlema grupi respondente, kes väärtustasid traditsioone, siis selgus, et riskigrupi noorte esseedes avaldus märkimisväärselt rohkem ebakindlust ning hirme toimetuleku pärast. Traditsiooni väärtuskategooriale omast religiooni austamist uuritavate seas ei leidunud.

Heasoovlikkus

Schwartzi (2003, 2007) järgi on heasoovlikkust väärtustavale inimesele oluline aidata teisi inimesi enda ümber. Ta väärtustab lojaalsust – tahab olla alati oma sõpradele ustav, hoolib teistest inimestest. Heasoovlik inimene tahab ennast pühendada lähedastele inimestele. Tema jaoks on oluline teisi toetada, reageerida nende vajadustele. Samuti väärtustab heasoovlik inimene andestamist ning mitte viha pidamist – ta üritab alati halbades asjades ka häid külgi näha.

Antud uuringu tulemuste põhjal võib väita, et kontrollgrupi noored peavad heasoovlikkusega seonduvaid väärtusi elus oluliseks, kuid riskigrupi noored mitte. Eriti rõhutati vastajate poolt pühendumust oma perele – abikaasale ja lastele, kuid on väärtustatud ka eetilisi kategooriaid:

- */ Tahan kirurgiks saada nagu isa, sest mulle meeldib inimesi aidata.*/ ***(K9.M****).*
- */ tahan, et vanemad oleks koos minuga rõõmsad ja neil ei oleks midagi vaja./* ***(K34.N****)*
- */ ..Üks asi mida ma võiks selleks ajaks juba teada, kuidas olla hea inimene./ (* ***K31.N)***
- */ Tahame minna koos perega ja võtame vanemad ka reisile kaasa./* ***(K34.N)***

Kõikehaaravus

Sellesse väärtusgruppi kuulub Schwartz'i (2003, 2007) järgi arvestamine kõigi inimeste heaoluga, looduse eest hoolitsemine, selle kaitsmine. Inimene, kes väärtustab kõikehaaravusega seonduvaid väärtusi, hoolib keskkonnakaitsest, pooldab võrdset kohtlemist ja usub, et kõikidel inimestel peaksid elus osalemiseks olema võrdsed võimalused. Talle on oluline kaitsta ühiskonna nõrgemaid liikmeid ja käituda õiglaselt.

Kõikehaaravusega seonduvaid väärtusi esines harva vaid kontrollgrupi noorte hulgas. Räägiti heategevusest, vähesel määral ka kõigi inimeste heaolu parandamisest:

- */ Tahaksin rajada loomade varjupaiga, kus koertel kes kodust minema visatud oleks hea söök ja jook olemas. Loomad oleks puhtad, kiibitud, kaitsesüstid tehtud./* ***(K3.M)***
- */osa oma sissetulekust annetaksin Eesti noortespordile, et kasvaksid paremad jalgpallurid./* ***(K8.M)***
- */ Kindlasti olen õppinud ka esmaabi, et vajaduse korral inimestele abi anda./* ***(K12.M)***

Hälbiva käitumise arengu prognoosimisvõimalused lähtudes Schwartz'i väärtuskategooriatest kriitilise diskursuse analüüsi kaasabil.

Kuigi eelpooltoodud uuring kirjeldab olulisi erinevusi kontroll- ja riskigrupi noorte väärtushinnangutes, ei võimaldanud kontentanalüüs hälbivuspotentsiaali määrata või prognoosida. Korduval materjali töötlemisel ilmnes, et uuritava grupi esseed jagunesid kolme hästi eristuvasse alagruppi kui peatunnuseks võeti teismeliste seas valitsev individualistlik, hedonistlik rikkusele suunatud väärtuste kogum kui ühiskondlikult heakskiidetud norm.

Nii paikneb 86% kontrollgrupi respondentide ja Eesti ühiskonna poolt heakskiidetud ning tunnustatud väärtuste kogum Schwartz´i ringmudeli teljel vasakult ülalt paremale alla ja koosneb kategooriatest: enesemääratlemine, stimulatsioon, hedonism, saavutus, võim.

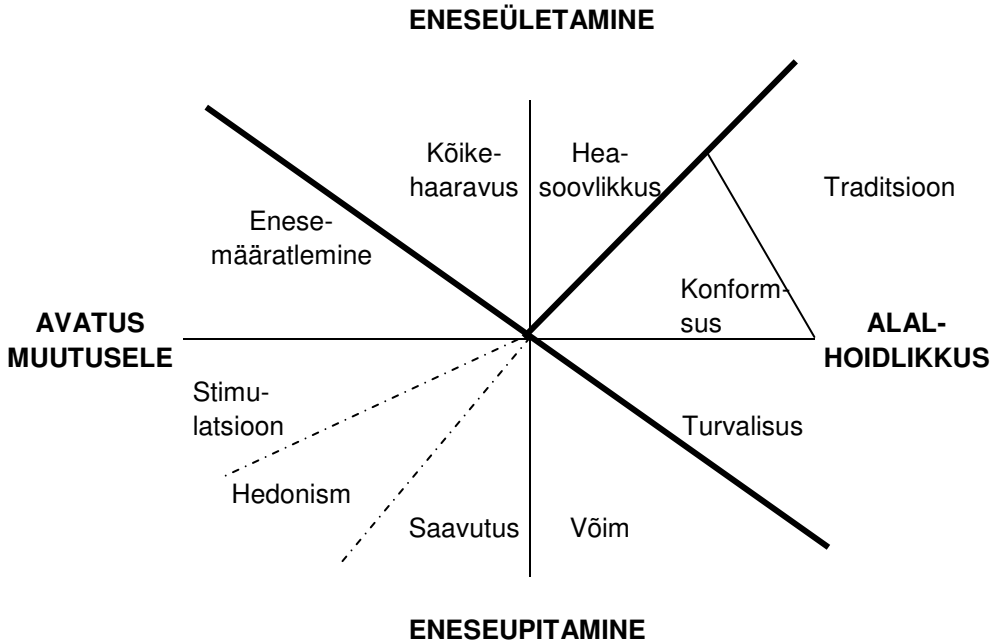

Joonis 2. Väärtuste ringmudel. (Allikas: Niit 2002:48 (Schwartz 1992 järgi))

Lähtudes antud ringmudelist ja hedonistlikust, võimule ning saavutusvajadusele orienteeritud väärtussüsteemist kui normist, ilmnesid riskigrupis järgmised selgelt eristuvad mudelid:

1. „ Allajääjad“ –grupi moodustasid need respondendid, kes ei võtnud omaks valitsevat väärtustesüsteemi. Otsiti alternatiivset, kusjuures pöörduti tihti traditsiooniliste väärtuste poole – lihtne töö, keskmine palk, elamine maal, vanemate töö jätkamine. Sarnane grupp esines ka kontrollgrupis, kuid riskigrupi noortel avaldus teravdatud kujul hirm toimetuleku ees, ebakindlus, kartus äparduda. Projitseeritud oli võimalik ebaõnnestumine ja allajäämine. Uuritud valimist vastavad antud tunnustele järgmised esseed: H 18.N, 19M, 22M, 23M, 24N, 29N, 31N, 32N, 34,N. Iseloomulik oli, et alternatiivsete väärtuste otsingud olid noortele rasked ning traumaatilised ning avaldusid koolikeskkonnas õpi-, käitumis- ja toimetulekuprobleemidena. Tõenäoline on, et selles grupis on hälbivuspotentsiaal madal.
2. „ Leiutajad“ – noored aktsepteerivad valitsevat väärtussüsteemi, kuid aduvad, et kehtivat rikkuse/ edu mudelit ei ole nad võimelised saavutama ühiskonnas aktsepteeritud tee tööd/ näe vaeva normatiivse käitumismustri abil. Ilmselt on juba teismelisel selge, et oma sotsiaalse päritolu, varandusliku seisu, katkise peremudeli või muul meile teadmata põhjusel on nende väljavaated edu ja utoopilist rikkust saavutada olematud. Nii alustatakse alternatiivse normiloomingu konstrueerimisega, mis varieerub laiduväärsest (elamine vanemate kulul) ja ebamoraalsest (oma naise, laste ärakasutamine) kuni kuritegelikuni narko- ja muu illegaalne kaubandus, vägivallatsemine). Esseedes puuduvad märkimisväärsele ebakindlusele viitavad tekstiosad, pigem on tegemist individualismi heroiseerimisega. Eelpool kirjeldatud tunnustele vastavad valimist kirjandid: H9.M, H10.M, H14.N, H15.N, H25.N, H27.N, H 33.M, H 30.N, H 35.M, H 36.M. Ilmselt vajavad „leiutajate“ grupi noored olulist sotsiaalset sekkumist ning preventsiooniprogramme. Selles grupi respondentide puhul on tegemist keskmise hälbuvuspotentsiaaliga. Ebasoodsates oludes on tõenäoline teatud osa siirdumine kuritegevusse.
3. „ Hävitajad“ – Noored eitavad ühiskonnas aktsepteeritud väärtusi ning norme, kuid ei näe väljapääsu ning avaldavad enesehävituslikke mõttekonstruktsioone. Esseedes ilmnevad isiksuse psühhopatisatsiooni tunnused, destruktiivsed

mõttearendused, puuduvad viited empaatiatundele, samastumisvõimele. Valdav on emotsionaalne tuimus. Sõnad- vigastus ja surm korduvad kõikides selle grupi esseedes. Antud tunnustele vastavad esseed: H1.M, H2.M, H3.M, H4.M, H5.M, H8.M, H12.M, H17.M, H16.M, H31.M. Kuna selles grupis esines mõttearendusi, mis viitavad probleemidele isiksuse arengus või psühhiaatrilistele patoloogiatele, siis vajaksid noored täpsustatud psühholoogilist või psühhiaatrilist abi ja edasi täpsustatud sotsiaalset sekkumist ning noorsoopolitsei abi. Hälbivuspotensiaal on selles grupis kõrge.

Seega oli võimalik identifitseerida ühiste tunnuste järgi 29 riskigrupi respondenti, mis moodustab 80 % uuritavast variatiivsusest. Saadud tulemusi illustreerib tabel nr 2.

Tabel 2. Riskifaktoritega koormatud respondentide jaotus alagruppidesse. Autor.

	Allajääjad	Leiutajad	Hävitajad	68% kontrollgrupist
Hedonistlik/ materialistliku väärtusmudeli aktsept. normina	-	+	-	+
Alternatiivne normilooming	+(uued väärtused)	+(uued saavutamise teed)	-	-
Hirmud/ ebakindlus	+	-	-(?)	+/-
Pehmete väärtuste tunnustamine	+/-	-	-	+/-
Hälbivuspotentsiaal	madal	keskmine	Kõrge	madal
Sekkumise taktika	Sotsiaalsed sekkumised	Suunatud kriminaal-preventsioon	Psühhiaatriline/ psühholoogiline Järelevalve	Väärtuskasvatus, tavaprogrammid

Tulemustest selgus, et riskigrupi noorte seas eristub kolm alagruppi, kus ühiskonnas domineerivaid väärtushinnanguid kas aktsepteeritakse või mitte. Esseedes esineb kuritegeliku identiteedi otsinguid ja seda juba siis kui hälbiv käitumine piirdub raskustega koolis, pidurdamatuse ja pisirikkumistega. Noorte omalooming võimaldab tuvastada võimalikke riskistsenaariume ja valida sobiv preventsioonivorm. Avastatud alagrupid

võiksid olla praktiliselt kasutatavad nii noorsoopolitsei, sotsiaalpedagoogide kui alaealiste komisjonide töös.

Arutelu

Põhiliselt lähtusid kontrollgrupi noored **enesemääratlusega** seondunud väärtuskategoorias elukutse valikul pigem materiaalsest kindlustatusest, sageli eeldati saavutavat utoopilist rikkust ning küllust ja haridust nähti vaid nende hüvede saavutamise kontekstis. Noored pidasid materiaalse hüve aluseks rasket ja tihti rõõmutut tööd ning õppimist. Noored väärtustasid **stimulatsiooni ja võimu**: taheti reisida, pidutseda, omada kõrget positsiooni ühiskonnas, olla kuulus. Noorte seas väljendus suur edukultus ja saavutusvajadus: elu põhieesmärgiks seati edukaks saamine, sealjuures edu all mõeldi võimu, prestiiži, **hedonistliku** elustiili viljelemise võimalusi. **Turvalisuse** väärtustest jäid kontrollgrupis kõlama oma pere, töö ja kodu rajamine ning nende kindlustamine. **Traditsioonilistest** väärtustest nimetati kontrollgrupis üksikjuhtudel tagasihoidlikkust, vähem prestiižse, ent südamelähedase töö tegemisest saadavat rahuldustunnet. **Heasoovlikkust** väljendas kontrollgrupis pühendumine oma perele, üksteise eest hoolitsemine ja lähedus. Teismeeale omaselt väärtustati oma sõpru ning nendega heade suhete säilitamist tulevikus. **Kõikehaaravusega** seonduvatest väärtustest nimetati harva heategevust.

Kahjuks ei erine saadud pilt Sutropi ja Lai tulemustest, mis näitab, et hedonistlikud toimetulekuväärtused on siiani valitsevaks mudeliks, kuigi oleks võinud eeldada, et seoses ühiskonna arenguga on väärtushinnangud nihkunud enam eneseväljendusväärtuste (kõikehaaravus, heasoovilikkus, turvalisus) poole, mis on postmodernse ühiskonna tunnuseks. Eesti noorte seas valitsev väärtusmudel erineb märkimisväärselt Lai (2009) poolt uuritud soome noorte väärtusmudelist, kus eneseväljendusväärtused on oluliselt rohkem esindatud. Kuna väärtushinnangud on aluseks normide omaksvõtmisele, siis tekkis autoril tõsine kahtlus Põhjamaadest eksporditud preventsioonimaterjalide efektiivsuse kohta. See, mida tähendab termin- normaalne- Rootsi noorele, ei tarvitse sama tähendada Eesti noorele ning kahjuks ei pälvi sellisel kujul omaksvõttu.

Kõrghariduse ainuidealiseerimine kontrollgrupi noorte seas viitab tõsistele möödalaskmistele Eesti hariduspoliitikas. Samuti võiks nõuda tähelepanu noorte valdav veendumus, et haridus ei ole eneseteostamise ja arengu võimalus, vaid pelgalt instrument

rikkaks saamisel, võimu omandamisel ning elu nautimisel. Sügavalt hedonistliku väärtusorientatsiooni prevalveerumine teismeliste seas viitab aga rasketele puudujääkidele noorte väärtuskasvatuses, ühiskonna identiteedi kuvandis ja meedia rollis selle kuvandi reflektsioonil.

Domineeriva väärtusorientatsiooniga peaks arvestama iga noorsoopolitseinik primaarse preventsiooni tegemisel. Autor on viibinud kümnetel noorsoopolitsei poolt läbiviidavatel loengusarjadel ja nii võib kogemustele tuginedes väita, et põhiliselt kasutatakse sanktsioonide tutvustamist ning karistusega ähvardamist. Seetõttu kõlas revolutsiooniliselt Inglismaa uurijate grupi eesmärk laste ja noorte reaalne kuulamine. Jacqueline Goodnow (2006) ja Jeanette Lawrence,(2006) esmaseks avastuseks oli tõdemus, et noored ei vaja niivõrd preventsiooni vaid **toetavaid, mittehukkamõistvaid ning mõistvaid inimesi,** kes aidaks neid leida tee ka keerulistes oludes. Politseiametnikud peaksid rohkem mõistma, millise psühholoogilise pinge tekitab edu- ja materiaalse rikkuse kultus Eesti noortele. Kriminaalpreventsiooni metoodikate väljatöötamisel võiks arvestada uuringus leitud väärtushinnangutega, mis sunnib lahti ütlema karistusetusele orienteeritud ennetustaktikatest.

Hälbivuspotentsiaaliga noorte väärtused erinevad eakaaslaste omadest märkimisväärselt. Suurem on ebakindlus ja hirm toimetuleku ees. **Enesemääratlusega** seonduvatest väärtustest peeti tähtsamaks töö leidmist, kusjuures aktsepteeritavad olid ka lihtsamad ametid. Valdav enamus eelistas heaolu, rikkust ning prestiiži, kuid võrreldes kontrollgrupiga nähti selle saavutamiseks moraalselt taunitavaid, poollegaalseid ning kuritegelikke teid. Noored väärtustasid **stimulatsiooni ja võimu**: taheti reisida, pidutseda, omada kõrget positsiooni ühiskonnas, olla kuulus, kuid taas presenteeriti selle saavutamiseks hälbelise käitumise kuvandit. Märkimisväärne on, et kuritegeliku identiteedi otsinguid saab kvalitatiivselt tuvastada juba siis kui noortel esinevad probleemid piirduvad õpiraskustega, pidurdamatu käitumise või episoodilise koolist puudumisega.

Kõrged hedonistlikud väärtused esinesid mõlemas grupis, kuid riskigrupis olid need rõhutatult utoopilised: unistati luksuslikust ja naudingulisest elust, miljonilisest varandusest, aga ka lotovõidust (kiiresti, vaevata rikkaks saamine). Koos nautimise fetišeerimisega ilmnes vähimgi vihje heasoovlikkuse ja kõikehaaravuse kategooria alla kvalifitseeruvatele väärtustele. Lähtudes eelpooltoodust joonistub 14-15 aastaste

riskifaktoritega koormatud noore portree, kus üritatakse võrdselt eakaaslastega saavutada vaid materiaalset heaolu ning sellega kaasuv empaatia ja samastumisvõime puudumine. Politseiametnikud peaksid rohkem üritama mõista, milline on edu- ja materiaalse rikkuse kultuse mõju noortele, kes tajuvad seda kui saavutamatut ja kuivõrd lootusetud on praeguses kastiühiskonnas nende riskifaktoritega koormatud noorte püüded saavutada legaalselt saavutamatut. Noorte poolt kirjutatud essee ja nende kontentanalüüs annab politseiametnikule võimaluse pigem mõista kui sanktsioneerida.

Täiendavate analüüsimeetoditega oli uuringus võimalik tüpiseerida riskigrupi noori ning prognoosida hälbivuse tõenäosust, planeerida toimivat preventsiooni ja muid sotsiaalseid sekkumisi. Riskigrupi noored ei ole kaugeltki homogeensed vaid jagunesid kolme hästi eristuvasse alagruppi. Diferentseerimise aluseks võeti teismeliste seas valitsev individualistlik, hedonistlik võimule ja materiaalsele heaolule suunatud väärtuste kogum kui ühiskondlikult heakskiidetud norm.

I alagrupp, tinglik nimi „ Allajääjad“. Noored kes ei võtnud omaks valitsevat väärtuste süsteemi. Otsiti alternatiivset, kusjuures pöörduti tihti traditsiooniliste väärtuste poole, kuid need uue normi otsingud tõid kaasa ebakindluse, madala enesehinnangu ja hirmu ebaõnnestumise ees. Sellesse gruppi kuuluv noor oleks vaja tuvastada enne vestlust noorsoopolitseinikuga, sest trotsliku käitumise ja võimaliku koolikohustuse ignoreerimise taga on madal enesehinnang, ebakindlus, mistõttu vajavad need noored pigem kinnitust oma väärtushinnangutele ja toetust. Abiks võiksid olla erinevad aktiviseerivad ning toetavad tegevused. Paljudes Euroopa riikides on põhikoolis programmis vabatahtlike tegevus, mis pakub postmodernse ühiskonna eneseväljendusväärtustele baseeruvat normatiivi. Eestis võiks mõelda näiteks noorte „ liiklusinspektorite“ noorsootöö taaselustamisele. Karistamine ja ähvardamine on selles alagrupi noorte puhul pigem probleemi süvendav kui preventiivselt mõjuv.

II alagrupp - „Leiutajad“. Omaks on võetud küll valitsev hedonistlik võimu ja rikkuse kuvand, kuid mitte selle saavutamise teed läbi vaevalise pingutamise. Noorte esseedes avaldub alternatiivne normilooming, kus eksperimenteeriti poollegaalsete või kuritegelike võimalustega nimetatud hüved saavutada e toimus kuritegeliku kuvandi loomine. Autorile tundus tähenduslik, et alternatiivne normilooming avaldus oluliselt varem kui reaalne deviantne käitumine. Sellesse gruppi kuuluvad noored vajaksid regulaarset ja kontrolli ning suunatud ennetustegevust. Ilmselt on osaliselt tegemist noorte protestiga valitseva

väärtussüsteemi vastu. Efektiivne võiks olla suunatud väärtuspõhine preventsioon, järelvalve ja „ kuuma ahju“ karistuspoliitika.

III alagrupp- „ Hävitajad“. Eitati nii valitsevat normi kui selle saavutamise teid. Pöörduti (enese)hävituslike tegevuste poole. Suur osa eksponente kujutasid ennast juba hukkunutena või vigastena. Noorsoopolitseinikel töös oleks selle alagrupi tuvastamine äärmiselt oluline, sest üsna tõenäoline on meditsiiniliste probleemidega ehk depressiooniga. Sageli kipub ununema, et depressiivne nooruk ei nuta vaid käitub demonstratiivselt destruktiivselt. Psühhiaatri konsultatsioon ning ravi võib olla märkimisväärselt efektiivsem kuritegevuse ennetaja selles grupis kui kõikvõimalikud politseilised sekkumistaktikad. Isiksuse psühhopatsatsioon kui meditsiiniline diagnoos aitab samuti politseiametnikul oma tegevust planeerida ja hälbivuspotentsiaali määrata.

Seega ilmnes täiendava kriitilise diskursuse analüüsi käigus, et riskifaktoritega koormatud noored eristuvad selgetesse alagruppidesse, mis eeldavad erinevaid preventsiooni strateegiaid ning selline tüpiseerimine on jõukohane noorsoopolitseinikule oma tegevuse planeerimisel. Potentsiaalne hälbeline käitumine avaldus noorte omaloomingus aastaid varem kui avaldub reaalne hälbeline käitumine. Lähtudes eelpooltoodud gruppide tunnustest on võimalik kasutada sihtotstarbelisi ennetusprogramme ja sekkumistaktikat. Tüpiseerimine (nt. grupis „Hävitajad“) aitab erinevaid spetsialiste kaasata veel enne kui destruktiivne käitumine avaldub vägivallas teiste vastu või suitsiidides.

KOKKUVÕTE

Käesoleva uurimistöö vajaduse tingis soov mõista paremini noorte väärtushinnanguid ning tulevikureflektsioone, et muuta koolinoortele suunatud ennetustööd efektiivsemaks. Uurimisülesandeks püstitas autor: primaarselt- tuvastada väärtuste struktuur tavakoolis keskmiselt ning edukalt toimetulevatel noortel. Sekundaarselt- riskigrupi noorte väärtuste erinevus võrreldes kontrollgrupiga ja tertsiaarselt- tüpiseerida riskigrupi noori ning prognoosida hälbivuse tõenäosust, planeerida toimivat preventsiooni. Püstitatud järgmised hüpoteesid:

- Kontrollgrupi ja riskigrupi noorte väärtused ning hoiakud erinevad märkimisväärselt.
- Kvalitatiivne uuring võimaldab tuvastada ulatuslikke muutusi riskigrupi noorte väärtustes enne reaalset hälbivust.
- Kontentanalüüs kombinatsioonis kriitilise diskursuse analüüsiga, läbi anoomia teooria paradigma, võimaldab tüpiseerida riskigrupi noori, prognoosida hälbivuse tõenäosust, planeerida toimivat preventsiooni ning muid sotsiaalseid sekkumisi.

Uurimismeetodina kasutatud kvalitatiivset kontentanalüüsi, kus tekstilõigud kategoriseeriti lähtudes Schwartz´i väärtusmudelist. Uurimistöö **valimi** moodustasid Tallinna ja Tartu tavakoolide seitsmendate klasside õpilased, kellel paluti kirjutada essee teemal „Mina 25 aastasena“. Kontrollgrupi moodustasid Tallinna ja Tartu koolide 7 klasside 36 õpilast, kelle õpitulemused olid keskmised või üle selle. Riskigrupi moodustati Tallinna ja Tartu 7 klassi noortest, kellel esines 3 ja enam Cambridge Network´i poolt tuvastatud riskifaktorit „kesksed kaheksa“ - 36 õpilast.

Uurimistulemustes ilmnes, et keskmiselt ning hästi õppimisega toimetulevatel noortel domineerivad jätkuvalt hedonistlikud, rikkusele, võimule ja materiaalsele küllusele baseeruvad toimetulekuväärtused ning edu kultus. Hariduses ei nähta võimalust ennast arendada või teostada vaid ainult instrumenti rikkuse ja võimu saavutamiseks. Õppimises nähakse vaevalist ja rõõmutut tegevust, millega on võimalk saavutada elu nautimist. Sarnane väärtusorientatsioon on püsinud viimased 6-7 aastat ning erineb märkimisväärselt Põhjamaade noorte eneseväljendusväärtustest. Erinevalt kontrollgrupist esines riskigrupi noorte seas ebakindlust oma tuleviku suhtes rohkem, aktsepteeritakse ka lihtsamaid

ameteid, kuid valdav on samuti rikkuse ja materiaalse heaolu fetišeerimine. Selle saavutamiseks kasutatakse alternatiivset normiloomingut ning erinevaid moraalselt taunitavaid, poollegaalseid ning kuritegelikke teid. Noored väärtustasid stimulatsiooni ja võimu, kuid presenteeriti selle saavutamiseks hälbelise käitumise kuvandit. Märkimisväärse hulga noorte narratiivides avaldusid enesehävituslikud mõtted.

Seega avaldusid kuritegeliku identiteedi otsingud ning murettekitavad tulevikureflektsioonid oluliselt enne kui õigusrikkumised.

Täiendavate analüüsimeetoditega oli võimalik tüpiseerida riskigrupi noori, mis võiks teatud määral prognoosida hälbivuse tõenäosust, planeerida toimivat preventsiooni ja muid sotsiaalseid sekkumisi. Tuvastatud kolm alagruppi, mis iseloomustasid 80% uuritavast variatiivsusest. Diferentseerimise aluseks võeti valitsev individualistlik, hedonistlik võimule ja materiaalsele heaolule suunatud väärtuste kogum kui ühiskondlikult heakskiidetud norm. Lähtudes sellest leitud kolm alagruppi, mis erinevad üksteisest nii alagrupi poolt aktsepteeritava normi, selle saavutamise teede kui soovitavate politsei sekkumistaktikate poolest.

Seega leidsid uurimisküsimused vastused ning püstitatud hüpoteesid kinnituse.

Praktilised soovitused politseiametnikele:

- Arvestada hedonistliku, luksusliku elu ja materiaalse külluse ning edu- kultuse mudeliga kui noorte seas domineeriva väärtussüsteemiga. Suunata ennetustegevus pigem alternatiivse normi pakkumisele ja väärtustamisele kui sanktsioonide ning karistuste loetlemisele.
- Arvestada, et Eesti noorte väärtushinnangud ning normid erinevad oluliselt postmodernse Euroopa ühiskondades enamike noorte väärtushinnangutest ja seetõttu suhtuda kriitiliselt preventsiooniprogrammide importimisse teistest riikidest.
- Kasutada noorte loomingut k.a noorte kirjandeid ning kontentanalüüsi lähtudes Schwartz´i väärtuskategooriates kui tundlikku instrumenti noorte hälbivuspotentsiaali määramisel ning sekkumistaktikate planeerimisel.
- Julgustada kvalitatiivsete uurimismeetodite laialdasemat kasutuselevõttu eesti noorte hälbelise käitumise uurimisel.

SUMMARY

Virgo Kaare's thesis researched application of content analysis as a method in determining deviance potential of minors. This research arose from the desire to better understand the values and thoughts of the future, in order to increase the effectiveness of youth-oriented prevention work. The goal of the research was to determine the value structure of average or high achieving pupils in regular schools, specify differences in the values of risk-group pupils in comparison to the control group, and to typify risk-group pupils and to predict the probability of deviance, plan effective prevention.

As a research method qualitative content analysis was used, text segments where categorised based on the Schwartz' value model. The sample consisted of 7th grade students of regular schools in Tallinn and Tartu, who were asked to write an essay on the topic, "me as a 25 year old". The control group consisted of average or high achieving pupils, pupils who demonstrated 3 or more of the risk factors found by Cambridge Network were the risk group. Study results show that average and high achieving pupils are still dominated by hedonistic hedonistic, riches and material abundance based coping values and the cult of success. Education is not seen as an opportunity for personal development but merely as a tool for obtaining riches and power. Similar value orientation has been continuingly visible over past 6-7 years and differs notably from the self-expression values of Finnish youth. In contrast to the control group, more uncertainty about one's future could be observed among risk group pupils, but the fetishizing of riches and material wellbeing was still prevalent. In order to attain this various morally condemnable, half-illegal and criminal methods were described. Stimulation and power were valued but deviant behaviour was presented as means to reach these values. In the narratives of a considerable number of pupils self destructive thoughts were present. Hence, the search of criminal identity and troubling future related thoughts manifested themselves considerably earlier than delinquent behaviour. Additional methods of analysis helped to detect three subgroups, which could to some extent predict the probability of deviance, help to plan effective prevention and other social interventions. These three groups described 80% of the sample variety. Dominant individualistic, hedonistic, power and material wellbeing oriented value cluster, as an approved norm in the society, was used as basis for differentiation. On these grounds three subgroups, which differ by the norm accepted within the subgroup, ways to attain this norm, and by the resulting intervention tactics of the police, were found.

VIIDATUD ALLIKATE LOETELU

Aimre, I. 2006**.** Sotsioloogia*.* Tallinn: Sisekaitseakadeemia

Andrews,D., Bonta, J. 2006 The Psychology of Criminal Conduct. 4th ed. Cincinatti, OH

Auväärt, L. 2001. Õigus Psühholoogia Sotsioloogia. Õppematerjale II. Tartu Ülikooli Kirjastus

Bauer.M.W&Gaskel., G. 2006. Qualitative Researching,Text Image and Sound. A Practical Handbook.London Thousand Oaks, SAGE

Clinard,B. Meier,F.R 1998. Sociology of Deviant Behavior. Harcourt College Publishers

Durkheim.E 1998 Samoubiistvo. Sotsiologitšeski etjud Sankt Peterburg

France, A. ja Homel,R. 2009 Societal Access Routes and Developmental Pathways: Putting Social Structure and Young People's Voice Into the Analysis of Pathways Into and Out of Crime. The Australian and new Zealand Journal of Criminology, 4, 108- 122

Farrington, D. 2006. A risky business? Research, policy, governmentality and youth offending. Youth Justice, 4, 100–117

Flick,U. 1997. The episodic interiew.Small scale narratives as approach to relevant experiences. London: LSE

Goodnow, J. ja Lawrence, J. 2006. Risk and resilience in children who are offending, excluded from school or have behaviour problems. Economic and Social Research Council End of Award Report LE330253001

Harrison, L.E. ja Huntington, S. P. 2002**.** Kultuur on tähtis: kuidas väärtushinnangud kujundavad inimarengut. Tõlge: Pegasus.

Heidmets, M. 2007 (Peatoim). *Eesti* Inimarengu Aruanne 2006 (2007). Tallinn: Ühiskondlikku Leppe Sihtasutus.

Heidmets, M. 2008**.** Eesti väärtuspildi eripära. Sutrop, M., Pisuke, T. (koostajad). Mõtestatud Eesti – ühiseid väärtusi hoides: esseekogumik. Tartu Ülikooli eetikakeskus.

Hracauer, S. 1952. The Chalenge of Qualitative Content Analysis. The public opinion

Inglehart, R. 1990. Culture shift in advanced industrial society. Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, R. 2000. Culture and Democracy. Harrison, E., Huntington, S. (toim). Culture Matters. How Values Shape Human *Progress.* New York: Basic Books.

Inglehart, R. ja Baker, W. E. 2000. Modernization, Cultural Change, and the Percistence of Traditional

Joutsenoja, M. 1996 The calling of Sociology. Early Talcott Parsons and the construction of a disciplinary ship. University of Lapland Rovaniemi

Kaevats, Ü. (peatoim). 1998**.** Eesti Entsüklopeedia, 10. Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Kalmus, V. 1999. Õppekirjanduses esinevate väärtuste uurimise metoodikast. Mikk, J. (toim). Väärtuskasvatus õppekirjanduses: artiklite kogumik. Tartu Ülikooli Kirjastus

Kidron, A. 2007. Elustiil ja heaolu: eluviis, tegevusstiilid ja subjektiivne heaolu. Tallinn Akadeemia Nord.

Laherand, M.-L. 2008 Kvalitatiivne uurimisviis. O/Ü Infotrükk

Linn, S. 2004. Consuming Kids. New York, London: The New Press.

Loogma, K. 2000. Tulevikudiskursus: utoopiast utoopiani. Kogumikus V.-R. Ruus (toim), Kõnelev ja kõneldav inimene: Eesti erinevate eluvaldkondade diskursus. Tallinna Pedagoogikaülikool

Markina, A. ja Šahverdov-Žarkovski, B. 2007. Eesti alaealiste hälbiv käitumine. Justiitsministeerium

Merton, R.K**.** 1957 Social Theory and Social Structure. New York

Mussen, P. H., Conger, J. ja Kagan, J. 1963. Child Development and Personality. Second Edition. USA: Harper&Row Publishers Inc.

Neuman, W. L. 2003. Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches. Fifth Edition. Boston: Allyn&Bacon.

Saul, K. 2009. Kaheksanda klassi õpilaste kirjandites avalduvad väärtushinnangud Eesti ja Soome kooli näitel. Publitseerimata magistritöö. Tallinna Ülikooli Sotsiaalteaduskond

Schwartz, S. H. ja Bilsky, W. 1987. Toward A Universal Psychological Structure of Human Values. Journal of Personality and Social Psycholocy. 53 (3), 550-562.

Silverman, D. 2000. Doing qualitative research. Practical Handbook. London: Sage

Sutrop, M. 2008. Eesti ühisväärtused: mis need on ja kuidas neid hoida? Sutrop, M., Pisuke, T. (koostajad). Mõtestatud Eesti – ühiseid väärtusi hoides: essekogumik. Tartu Ülikooli eetikakeskus.

Sutrop, M., Ringo, M. ja Vaher, A. (koostajad) 2007. Millises Eestis ma tahan elada? : Vabariigi Presidendi esseevõistlus 2007. Tartu : Eesti Keele Sihtasutus.

Taagepera, R. 2003. Baltimaades valitsevad hoiakud. Akadeemia, 3 (168). Tartu: OÜ Greifi trükikoda.

Tart, I. 2008. Alusväärtused Eestis – lõimumise ressurss? Ainsaar, M., Kutsar, D. (toim). Eesti Euroopa võrdlustes: artiklite kogumik. Tallinn: Sotsiaalministeerium

Virtanen, J. 2006. Fenomenologia laadullisen tutkimuksenlähtökohtana. Teoksessa J Metsämuuronen. Helsinki

Internetiallikad:

Heidmets, M. 2008 (Peatoim). Eesti Inimarengu Aruanne 2007. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu. URL www.oef.org.ee/_repository/Document/DeMo_taispikk_versioon.pdf /20.01.2011

Kalmus, V. 2003. Teksti töötlemise alused. loengukonspekt http:// saba.jrnl.ut.ee/~veronika/SOTSAY konspekt.html välja otsitud 15.02.2011

Schwartz, S. H. 2003. A Proposal for Measuring Value Orientations Across Nations. Chapter 7 in the Questionnaire Development Package of the European Social Survey. URL www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=126&itemid=80 välja otsitud 05.09.2010

Schwartz, S. H. 2006. Basic Human Values: An Overview. URL www.yourmorals.org/schwartz.2006.basic%20human%20values.pdf välja otsitud 05.09.2010

Schwartz, S. H. 2007. Basic Personal Values. Report to the National Election Studies Board Based on the 2006 NES Pilot Study. URL www.electionstudies.org/resources/papers/Pilot2006/nes011882.pdf välja otsitud 05.09.2010)

Schwartz, S. H. 2007b. Universalism Values and the Inclusiveness of Our Moral Universe. Journal of Cross-Cultural Psychology. 38 (6), 711-729. URL jcc.sagepub.com/cgi/reprint/38/6/711 välja otsitud 11.12.2010

Sutrop, M. 2008. Väärtusarendustegevuse lähteseisundi analüüs: Eesti esimused. URL www.eetika.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=364019/V%E4%E4rtusarendustegevuse+l%E4hteseisundi+anal%FC%FCs.+Eesti+esimused.pdf välja otsitud 24.02.2011

Valk, A. 2006. Identiteet ja eneseleidmine. URL www.voimalused.ee/pres/aune_valk.ppt#256,1,Identiteet ja eneseleidmine Aune Valk Tartu Ülikool välja otsimine 5.010.2010

Vikipeedia entsüklopeedia http://et.wikipedia.org /20.02.2011

TABELITE JA JOONISTE LOETELU

Tabel 1. Väärtuste paiknemine väärtustüüpides.(Allikas*:* Schwartz 2003, 2007)……..…16
Tabel 2. Riskifaktoritega koormatud respondentide jaotus alagruppidesse. Autor …….41

Joonis 1. Kvalitatiivse kontentanalüüsi protsess (Kalmus2002)……..…11

Joonis 2. Väärtuste ringmudel. (Allikas: Niit 2002: 48 (Schwartz 1992 järgi))……..…39

LISA 1. KONTROLLGRUPP K 20M

Kui ma olen 25 aastane

Ma olen 25 aastane edukas sportlane. Ma olen Eesti meister 3000m takistusjooksus ja maratonis. Treenin ma Audentese Spordiklubis ja trenni teen ma kaks korda nädalas. Seega on mul nädalas ainult üks trennivaba päev. Minu järgmiseks sihiks oleks lüüa Eesti rekordid nendel spordialadel ja pääseda Eesti koondises 2020. aasta Olümpiamängudele.
Olen lõpetanud kaheteistkümnenda klassi Tallinna Tehnika Gümnaasiumis. Hetkel õpin ma Tallinna Tehnika Ülikoolis majandust.
Võistlustega seoses olen ma käinud võistlemas igal mandril v.a Antarktisel. Olen tulnud U21 MM-il pronksmedalile 3000m takistusjooksus. Euroopa U21 meistrivõistluses saavutasin hõbeda.
Elan hetkel Tallinnas koos vanematega ja oma peret mul veel ei ole. Kahjuks mul eriti vaba aega trenni ja õppimise kõrval ei leidu. Siiski mulle meeldib mängida erinevaid arvutimänge ja käia kinos uusi filme vaatamas.
Selline on mu elu 25 aastasena.

LISA 2. KONTROLLGRUPP K22N

Minu elu 25-aastasena

25-aastasena olen ma kuulus Hollywoodi filmistaar. Ma osalen paljudes kuulsates filmides, käin auhinnagaladel, poseerin punasel vaibal ning kohtun igasuguste põnevate kuulsustega. Kui tänaval käin, tulevad inimesed tihti minu juurde ning küsivad autogramme ja teevad minuga pilti. Ma olen hästi lahke ja lasen neil seda teha, sest fännid on minu jaoks väga tähtsad.
Sellel ajal elan ma Beverly Hillsi linnaosas Los Angeleses. Mul on ilus 2-kordne palkmaja, millel on suur tagahoov ning bassein. Ma elen seal koos oma kalli mehe ja väikese lapsega. Olen suur poodleja. Mulle meeldib sõpradega poodides kolada ning endale ilusaid riideesemeid soetada. Mul on kodus isegi suur eraldi garderoob enda riiete jaoks. Seal on eraldi pandud igapäevariided, saapad, kingad, talveriided ja kleidid.
Minu mees on ka kuulus filmistaar, kellega ma koos punasel vaibal peaaegu alati poseerin. Ta on lihaseline ja teeb palju sporti. Ka mina teen väga palju sporti: mängin korvpalli, jooksen, ujun ja käin jõusaalis. Mul on ka eratreener, kes aitab mul selle kõigega toime tulla.
Ma üritan ka hästi toituda. Mulle maitsevad igasugused puuviljasalatid ja juurviljatoidud. Harva söön magusat.
Ma ei suitseta ega joo, sest see on väga ebetervislik.
Selline ongi mu elu 25-aastasena. Kahjuks see pole veel, kindel, teen kõik, et see eluunistus mul täide läheks.

LISA 3. KONTROLLGRUPP K11M

25-aatane Mina

Mina tahaksin olla 25-aastasena suur spordi huviline, sest mulle meeldib sport väga. Spordis on pinget ja see on väga huvitav. Mulle meeldivad väga paljud spordialad näiteks jalgpall, kõik kergejõustiku alad, korvpall, võrkpall, tennis. Ise käin kergejõustiku trennis.

25-aastasena on mul kindlasti hea töökoht, mis toob piisavalt raha sisse. Ja isegi kui väga palju palka ei saa, siis on kindlasti hea seltskond ja mõnus töö. Ma ei oskagi kohe otseselt öelda, mis tööd ma tahaks, aga kõige tähtsam on, et raha tuleks. Aga et head tööd ja hea palka saada peab tõsiselt õppima. Kindlasti peaks ma ära lõpetanud 12 klassi.

Kui ma oleks 25-aastasena õpin ülikoolis. Sest, head töökohta saada peab ka õlikoolis kõvasti õppima. Tahaksin Tallinna Tehnikaülikoolis õppida täiskasvanuna, aga sobivad ka teised koolid. Koolis polegi väga hull käia, aga ei meeldi see, et koguaeg antakse õppida.

Kui ma oleks 25-aastane, siis ma ei tahaks olla millegiga karistatud, sest mulle ei meeldi kui seadust rikutakse. Kindlasti ei tahaks varastada, tappa
Inimesi, röövida, peksta. Kindlasti ei taha ma täiskasvanuna juua alkoholi ja mitte teha suitsu, sest mulle ei meeldi need asjad. Rikuvad ainult tervist. Maksab ka liiga palju nii, et mõttetu.

Ma tahaks, et mul oleks täiskasvanuna Kõrgharidus. Sest ilma hariduseta ei saa sa head töökohta. Et head haridust saada peab ikka kõvasti kõvasti õppima.

Ma tahaksin, et kui ma olen 25-aastane, siis mul oleks vähemalt üks laps. Loodaksin, et temast kasvab tubli Eesti kodanik. Ma oleks temaga palju aega koos, mängiksin temaga. Ma tahaksin temale nii palju aega pühendada kui saan.

Kui ma täiskasvanuks saan, siis ma tahaks endale ilusat ja kena naist. Loodaksin et ta oleks mu elu armastus ja jääksime eluksajaks kokku. Ta peaks kindlasti ka hoolitsema lapsest mängima temaga ja igasugu sellist. Kui vajadus tuleb, siis ka abiellume.

Täiskasvanuna tahaks endale head ja ilusat autot. Ta peaks olema ikka võimas ja paraja hinnaga. Kindlasti on vaja ka juhilube. Sest ma ei hakka ju ilma lubadeta sõitma.

Kindlasti tahan ma sõjaväes ära käia, sest iga inimene peab sõjaväkke minema.

LISA 4. ALAGRUPP „HÄVITAJAD” H3M

25 aastane mina

Kui ma olen 25 aastane siis ma elan head elu. Ma töötan äri büroos. Ma elan Oma Majas millel on 3 korrust. Ma elan Nõmme tee 96. 25 aastasena kutsuti mind Iraaki sõtta. Ma olin Iraagi Lennujaamas kui sõda hakkas pihta. Meie mehed jõudsid 10 minutiga sinna. Sõda oli pool tundi kestnud kui ma sain kuuli pahe.
Nii lõppes Minu jutt.

LISA 5. ALAGRUPP „LEIUTAJAD” H9M

„25-aastane Mina”

Mina käin TTÜ-s teisel semestril ja elan ühiselamus. Ema ja isa elavad Pärnus. Ma õpin TTÜ-s automehaanikal ja töötan poolekohaga autopoes. Ajaviiteks käin kalal ja sõidan BMX iga. Mul on naine ning ta töötab advokaadina. Ta on 25 aastane ning ta lemmik hobid on shoppamine ja ujumine. Meil on laps, lapse nimi on Kert. Ma tahaks, et mu laps saaks näitlejaks. Väga kuulsaks, sest ta peab hakkama SMS laenu maksma, sest ma võtsin 5korda SMS laenu. Kõikidel kordadel võtsin laenu üle 1 miljoni ja ma olen võlgu 16,5 miljonit. Ma loodan, et mu poeg ei hakka vihkama mind.

LISA 6. ALAGRUPP „ALLAJÄÄJAD” H29N

25-aastane Mina

Olles päregu 14 aastane kujudan ma oma elu 11 aasta pärast sellisena ette:
Kindlasti peaks olema mul siis oma pere. Ma tahaksin saada omale kaht last. Üks lastest võiks olla poiss ja teine tüdruk. Poisi nimi võiks olla Kristjan ja tüdruku nimi Lis. Lapsed võiksid olla 2-3 aastased. Kindlasti on nad siis toredad lahked ja sõbralikud lapsed ja arvestavad teine teisega. Mul võiks olla korter Kakumäel. Kakumäel just sellepärast et mulle meeldib vaikuses rohkem olla ja seal on meri lähedal. Korter peaks olema 4 toaline. Korteris oleks siis üks suur tuba, üks magamis tuba ja lastel kindlasti oma tuba, suur köök, WC ja vannituba ka kindlasti mis oleksid eraldi. Meie peres peaks olema ka vähemalt üks auto. 25-aastaselt käiksi ma kindlasti tööl. Pool töö raha läheks minu vanaema ja vanaisa maa majja.. Maja asub Saaremal Lümanda vallas kus me kindlasti käiksime oma perega suviti puhkamas. Kuid mulle on see maa maja nii armas, et tahaksin sinna elama minna, kuigi see oleks suur risk. Tahaksin minna sinna elama ja võtta üle oma vanaema ja vanaisa majapidamise ja jätgata mis pooleli. Miks ma just tahan maale elama minna on see et ma armastan väga loomi, vaikus, rahu ja ka maa töö tegemis. Risk on see et maal võib minna väga raskeks kuid me loodame parimat. Ning maal käiks ehitus tööd, siis kui ma oma perega sinna koliksin oleks see valmis. Tahaksin ma siiski sinna elama minna. Enne kui lapsed kooli lähevad et nad harjuksid maal elamisega. Kindlasti tahan ma maal loomi edasi kasvatada mida tegid ka minu vanaema ja vanaisa. Kindlasti tahaksin neid loomi edasi kasvatada:
kitsed, kanad, kukk, koer ja kass jääksid ja ma kasvatagsin neid edasi kindlasti tahaksin ma ehitada ühe lauda veel ja võtaks omale kaks hobust ja nendega toimetada, sest mulle väga meeldib olla loomadega ja armastan ka väga ratsutada. Kindlasti oleks hobuste kasvatamine minu hobi ja võib-olla kui oskan juba hästi ratsutada hakkan ka käima võistlustel. Kindlasti loodan, et ma leian sealt omale uue töö koha ja uusi sõpru, sest kõik mu sõbrad jäävad tallinnase ning ma loodan et nad käivad meil külas puhkamas. Kindlasti peaks meil peres ka auto olema. Kindlasti tahaksin ma ka väga palju ringi reisida ja loomulikult koos oma perega. Kindlasti võiksime me ära käija Itaalias, Prantsusmaal ja kuskil soojal maal veel. Ma tahan ka kindlasti ära proovida langevarju hüppe või pensihüppe, sest mulle meeldivad ka kergelt adrelaliini tekitavad asjad. Kindlasti igal teisel nädalavahetusel käiksin ma oma ema, isa ja venda vaatamas, kes elavad tallinnas. Maal elades on kindlasti palju rohkem kohustusi kui linnas. Kuid maal elades on mul lastel kindlasti ohutum elada kui linnas.